

2. David Hendrik Chassé door J.A. Kruseman,1833. (Bron: Historische Verzameling KMA, Breda)

In het voetspoor van generaal David baron Chassé (1765-1849) op weg naar het Koninkrijk der Nederlanden

door
Jan Schulten

VAN REPUBLIEK NAAR KONINKRIJK

Toen David Hendrik Chassé op 2 mei 1849 in Breda overleed, had hij een indrukwekkende militaire loopbaan achter de rug en was hij een nationale Nederlandse held geworden.¹ In Breda herinneren de Chassésingel, het Chasséveld, het Chassépark en het Chassétheater aan deze vechtersbaas, die op vele slagvelden in Europa *acte de présence* heeft gegeven. Daarbij streed hij onder de vlag van de Republiek der Verenigde Nederlanden, de Franse Republiek, de Bataafse Republiek, het Koninkrijk Holland, keizer Napoleon en last-but-not-least het Koninkrijk der Nederlanden.

Chassé werd, zoals hij dat gewild had, op 5 mei 1849 zonder veel uiterlijk vertoon op het kerkhof van de hervormde kerk in Ginneken ter aarde besteld. Er waren slechts enkele vrienden en vertrouwelingen uit zijn militaire loopbaan aanwezig. Tijdens de begrafenis werden toespraken gehouden door zijn huisvriend Adriaan Clarion, die in Spanje onder bevel van Chassé had gediend, en zijn Bredase buurman ds. Cornelis van de Broek. Clarion zei hierbij onder meer:

Wij, zijn vrienden! betreuren zijn verlies; het Vaderland verliest in hem een van zijn getrouwste en dapperste verdedigers; en, overal waar zijn eervolle loopbaan hem riep, volbracht hij zijn plicht en streed hij met onverschrokken moed; zo getuigen de velden van Würzburg, Spanje, Waterloo en laatstelijk de citadel van Antwerpen.

*Zijn naam worde vereeuwigd met die der helden door de geschiedenis!*²

Ds. Van de Broek prees in zijn grafrede het karakter van Chassé in de volgende bewoordingen:

*Stil en nederig, voor zijn hoge rang en aanzienlijke stand, was hem de avond zijns levens; waarbij hij de hoogachting genoot van allen die hem kenden in zijn rechtschapen hoedanigheden en in zijn weldadigheid, die, wars van alle ijdele vertoning, liefst in het verborgene werkte.*³

1 Met dank aan Jacques Jespers, die veel onderzoek naar Chassé heeft gedaan en waarvan ik de voor mij relevante onderzoeksresultaten mocht gebruiken.
2 Nationaal Archief (NA), 2.21.008.02, Collectie 068 Chassé, inv.nr.15. Grafrede Chassé.
3 W.J. Del Campo, genaamd Camp, *Het leven en krijgsbedrijven*, 157-158.

Over het persoonlijke leven van Chassé zijn weinig betrouwbare gegevens bekend gebleven. De meeste daarvan zijn ontleend aan de biografie die W.J. Del Campo, genaamd Camp, al in 1849 over hem publiceerde.⁴ Del Campo was een bewonderaar van Chassé en schreef de biografie op grond van de gesprekken die hij met Chassé gedurende diens laatste levensjaren had. Daardoor is er een vertekend beeld van Chassé ontstaan, dat ondanks de kritische opmerkingen van enkele historici tot op de dag van vandaag is blijven bestaan.⁵

Toen de erfprins van Oranje op 30 november 1813 in Scheveningen aan land ging om als Soeverein Vorst staatshoofd van de Verenigde Nederlanden te worden, vocht Chassé nog voor keizer Napoleon en hij zou dat tot diens aftreden op 10 april 1814 blijven doen. Een nadere toelichting daarop is in dit jaar, waarin het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid in 1813 herdacht wordt, niet overbodig.

Chassé heeft zijn nationale en internationale bekendheid vooral te danken gehad aan de periode 1830 – 1832 met de belegering in 1832 door het Franse leger van de Citadel van Antwerpen als apotheose.

In het verwerkingsproces van militaire nederlagen creëert de verliezende partij vaak helden en overwinningen die het verlies moeten verzachten. De onderliggende vraag van deze verhandeling is of dat ook op Chassé van toepassing is. Was hij een held van bovenmenselijke properties, of gewoon een uitstekende militaire commandant?

Daarnaast is het doel van deze beschouwing om aan de hand van het turbulente leven van Chassé meer inzicht in zijn tijd te krijgen en van de geschiedschrijving erover.

CHASSÉ NADER BEKEKEN

David Chassé werd op 18 maart 1765 te Tiel geboren. Zijn vader was officier van het Staatse leger. Hij was het vijfde en laatste kind. Zijn vader stamde uit een predikantenfamilie en zijn moeder was Maria Johanna Helena Schull, een dochter van de burgemeester van Tiel. Na zijn tiende verjaardag werd hij cadet in het regiment van zijn vader om onder diens toezicht tot officier opgeleid te worden. Zoals toen gebruikelijk was, werd hij op zijn zestiende jaar tot luitenant benoemd. In 1786 trouwde hij met een zuster van een zwager, Johanna Adriana van Nieuwenhoven. Het huwelijk bleef kinderloos en werd omstreeks 1795 ontbonden. Op 12 april 1796 hertrouwde hij in Bourbourg bij Duinkerken met Elisabeth Irish, weduwe van Michel Stephenson, die uit haar eerste huwelijk twee zoons had. Samen kregen Chassé en zijn tweede echtgenote één kind: Carl David Henricus. Deze zoon ontspoorde en ging, zoals toen meer voorkwam, als militair naar Nederlands-Indië. Daar werd hij officier en verdronk bij het oversteken van een rivier.

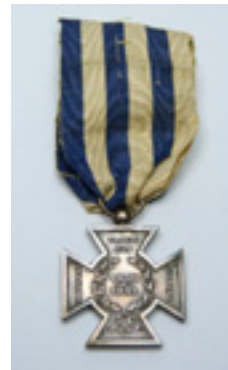
Het tweede huwelijk van Chassé werd in 1816 ontbonden. Na op vele Europese slagvelden actief te zijn geweest, vestigde Chassé zich in 1834 in Breda. Zijn laatste levensjaren woonde hij in de toenmalige Katerstraat D 79, tegenwoordig Catharinastraat 89.

Van Chassé zijn in zijn tijd veel afbeeldingen gemaakt. Op dit schilderij staat hij afgebeeld als generaal met het Grootkruis van de Militaire Willemsorde (sjerp met kruis), de Militaire Willemsorde op zijn linkerborst geborduurd en van links naar rechts het ridderkruis van het Légion d'honneur, de Citadeldmedaille en het Metalen Kruis.

1. Geboortehuis Chassé in Tiel, Kalverbos 4. (Bron: Regionaal Archief Rivierenland, Tiel)

De Citadelpmedaille en het Metalen Kruis waren herinneringsmedailles voor Nederlandse militairen die bij de verdediging van de Citadel van Antwerpen betrokken waren geweest, of aan de Tiendaagse Veldtocht in 1831 hadden deelgenomen. Het Metalen Kruis werd ook toegekend aan de militairen die zijdelings bij de veldtocht betrokken waren geweest zoals Chassé. De dragers van het Metalen Kruis hadden zich in de vereniging Het Metalen Kruis verenigd.

2a. Citadelpmedaille, voor- en achterzijde (Bron: Historische Verzameling KMA)

2b. Metalen Kruis, voor- en achterzijde (Bron: Historische Verzameling KMA)

4 W.J. Del Campo, genaamd Camp, *Het leven en krijgsbedrijven*.

5 Voor kritische opmerkingen op de geschiedschrijving over Chassé zie: A. Haak, *Chassé* (Rijswijk, 1938) en Leo Turksma, *Wisselend lot in een woelige tijd* (Arnhem, 2005).

Een goede aanvulling op de afbeeldingen van Chassé, waar hij altijd op zijn voordeligst weergegeven wordt, geeft de Pruisische officier Baron Wilhelm von Rahden (1793 – 1860) in zijn boek *Wanderungen eines alten Soldaten*. In het voorjaar van 1836 bezocht hij Chassé in Breda en had verscheidene gesprekken met hem. Volgens Von Rahden was Chassé van middelmatige lengte met een kort en stevig postuur. Hij had een ernstige gelaatsuitdrukking met een strenge blik die respect afdwong. Hij had de uitstraling van een harde militair die onvoorwaardelijke gehoorzaamheid van zijn ondergeschikten eiste. Toch was hij volgens Von Rahden, wanneer het ijs eenmaal gebroken was, vriendelijk en praatte hij honderduit over zijn militaire belevenissen.

Over de militaire loopbaan van Chassé zijn tot zijn benoeming tot commandant op 28 augustus 1808 van de Hollandse Brigade weinig details bekend. Zelf heeft hij niets over zijn leven geschreven, terwijl bovendien zijn rang toen te laag was om veel aandacht te trekken. Hij werd weliswaar op 6 oktober 1806 tot generaal-majoor bevorderd, maar speelde in die tijd geen rol van enige betekenis; zelfs was hij enige tijd overcompleteet. Dat veranderde, toen hij met de Hollandse brigade naar Spanje trok. Daar was hij bij allerlei gevechtshandelingen betrokken, waarover hij uitvoerig met Del Campo gesproken heeft. Nederlandse ooggetuigen van die strijd schreven over hem en in allerlei marsorders, bevelen en andere schriftelijke documenten wordt hij regelmatig genoemd. J.A. de Moor en H.Ph. Vogel hebben daar goed gebruik van gemaakt in hun uitstekende monografie *Duizend miljoen maal vervloekt land. De Hollandse Brigade in Spanje 1808 – 1813*. Ook over de periode na 1813 is veel over hem bekend geworden. In de nationalistische, orangistische, militaire geschiedschrijving zijn de militaire operaties ten tijde van het leven van Chassé vakkundig en objectief beschreven. Dat geldt niet voor de beoordeling van personen en politieke achtergronden. Hier domineert de oranjeliefde. Een magistraal voorbeeld hiervan geeft eerste luitenant I.L. Uijterschout in zijn boek *Beknopt Overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandsche krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden*, dat in 1935 verscheen en door de militaire autoriteiten zeer aanbevolen werd.⁶

Een belangrijke primaire bron van de belegering van de Citadel van Antwerpen is de Militaire Spectator, een tijdschrift waarvan het eerste nummer op 29 januari 1832 verscheen.⁷ Het tijdschrift werd door eerste luitenant J.C. van Rijnveld en de Bredase drukker P.R. Broese uitgegeven. Verschillende documenten, zoals oorlogsdagboeken en bevelen werden erin weergegeven. Ook het dagboek van kolonel jhr. H.E. de Boer, die tijdens het beleg chef-staf van Chassé was geweest, werd erin opgenomen. Het gegeven dat Chassé en De Boer in Breda woonden, heeft er ongetwijfeld toe bijgedragen dat aan het beleg van de Citadel in het tijdschrift veel aandacht werd besteed. Een andere om dezelfde reden interessante bron is de Bredasche Courant, die ook door P.R. Broese uitgegeven werd.

| DE PATRIOTTENTIJD EN HET EINDE VAN DE REPUBLIEK

In de tweede helft van de achttiende eeuw kwam vanuit de gegoede burgerij in de Republiek der Verenigde Nederlanden een democratische stroming op gang die medezeggenschap in het bestuur van de Republiek wilde hebben. Tot dan toe was dat bestuur in handen van de prins van Oranje met zijn aanhangers en de regenten; deze laatste vormden een gesloten groep die allerlei functies onder elkaar verdeelden en de gegoede burgerij buiten de deur hielden. Soms waren zij tegen stadhouder Willem V, dan weer werkten zij met hem samen. De oorzaak

daarvan was dat Oranje op allerlei bestuurlijke niveaus benoemingsrechten bezat en veel regenten hun benoeming aan de stadhouder te danken hadden.

De onvrede bij de buitengesloten kritische burgerij nam tijdens de Vierde Engelse Oorlog (1780 – 1784), die voor de Republiek slecht verliep, geweldig toe. In het geschrift *Aan het volk van Nederland* van Joan Derk van der Capellen tot Poll (1741 – 1783) dat in 1781 anoniem verscheen, kreeg stadhouder Willem V de schuld van alle ellende. Het geschrift, dat veel opzien baarde, riep op tot de oprichting van milities als tegenwicht van het Staatse leger, waarover stadhouder Willem V als kapitein-generaal het bevel voerde. Dat leidde in allerlei steden tot de vorming van vrijkorpsen of exercitiegenootschappen, waarop Willem V geen enkele grip had. Ook in de gewestelijke staten van de Republiek nam de weerstand tegen de stadhouder toe. De tegenstanders van Oranje noemden zich de patriotten. In de Staten van Holland werd de scherpste oppositie gevoerd en werden Willem V allerlei rechten ontnomen. Zo verloor hij het commando over het Haagse garnizoen; voor de prins gezichtsverlies en een zware belediging. De positie van de stadhouder in Den Haag werd dermate ongemakkelijk dat hij met zijn gezin naar Friesland uitweek. Na een kort verblijf daar kwam hij ten slotte met zijn hofhouding in Nijmegen terecht.

In sommige gewestelijke staten hadden de patriotten de overhand, in andere domineerden de Oranjegezinden. Hetzelfde gold voor de stedelijke besturen. De laagste klassen van de bevolking bleven in het algemeen trouw aan Oranje, een keuze die hun de naam Oranjegegrauw bezorgden. Het was alleszins een onoverzichtelijke situatie, die ook zijn weer-slag op het Staatse leger had.

Willem V was kapitein-generaal van de Republiek en opperbevelhebber van het Staatse leger. Aan hem hadden de militairen van het Staatse leger trouw gezworen, maar zij hadden echter ook een eed van trouw gezworen aan het gewest waarbij zij op de betalingslijst stonden. De Republiek was een statenbond waarbij de zeven provincies onafhankelijke soevereine staten waren, die afhankelijk van hun financiële draagvermogen aan de vorming van het Staatse leger bijdroegen.⁸ Aangezien het gewest Holland het meeste betaalde, hadden de Staten van Holland de grootste invloed op het Staatse leger.

Naarmate de patriotten steeds meer bestuursfuncties in handen kregen, namen de spanningen in de Republiek toe. Het kwam tot een uitbarsting toen Hattem en Elburg benoemingen door de stadhouder niet meer accepteerden. Onder leiding van Herman Willem Daendels (1762 – 1818) maakte Hattem zich gereed om een gewelddadige reactie van de stadhouder tegen te gaan. En die reactie bleef niet uit. Toen een bescheiden troepenmacht van de prins Hattem naderde, was het verzet gauw gebroken en de krijgshaftige Daendels nam snel de benen. De stadhouder stelde ook in Elburg orde op zaken. Daarmee was de kou niet uit de lucht, want met name in Holland nam het verzet tegen het Oranjebewind sterk toe.

De spanningen tussen de Oranjepartij en de patriotten namen dermate grote proporties aan dat er over een burgeroorlog gesproken kan worden met de stadhouder en de Staten van Holland in de hoofdrollen. De officieren en manschappen van het Staatse leger werden nu voor het dilemma geplaatst of de prins, of de Staten van Holland te volgen. Toen de Staten van Holland in april 1787 aan de door hen betaalde troepen opdracht gaven om de

6 Een tweede druk verscheen in 1937.

7 Voor de geschiedenis van de Militaire Spectator zie: Ben Schoenmaker en Floribert Baudet, *Officieren aan het woord. De geschiedenis van de Militaire Spectator 1832 – 2007* (Amsterdam, 2007).

8 Dit stelsel heette het repartitiestelsel. Holland nam 58% van de legerkosten op zich, Gelderland 3½% en de overige provincies tussen de 5 en 11%. Het landschap Drenthe was hekkensluiser met minder dan 1%.

3. Aanhouding van prinses Wilhelmina van Pruisen bij Goejanverwellesluis. Schoolplaat uit 1911. (Bron: privécollectie W.A. Knoops)

patriotten van Utrecht te helpen tegen een militair ingrijpen van de stadhouder, weigerden 30% van de infanterieofficieren en 38% van de cavalerieofficieren daaraan gevolg te geven. De Staten van Holland schorsten daarop de onwillige officieren en vulden de ontstane vacatures met eigen partijgangsters op.⁹

Wilhelmina van Pruisen, de echtgenote van Willem V, besloot toen om vanuit Nijmegen naar Den Haag te gaan om daar de teugels weer in de hand te nemen. Op weg daarnaartoe werd zij op 28 juni 1787 bij Gouda bij het riviertje de Vlist door Goudse patriotten tegengehouden en naar Nijmegen teruggestuurd. Deze gebeurtenis, die in de geschiedschrijving als de aanhouding bij Goejanverwellesluis geboekstaafd zou worden, werd in die tijd door de Oranjepropaganda en door de prinses zelf tot een enorme belediging van haar opgeblazen.¹⁰

Wilhelmina van Pruisen was de zuster van de Pruisische koning Frederik Willem II. Deze liet haar niet in de steek en stuurde een leger van 25.000 man om de patriottenbeweging voorgoed het zwijgen op te leggen. Op 13 september kwam het Pruisische leger in beweging en werden de patriotten neergesabeld.

Een week later hield Willem V zijn triomfantelijke intocht in Den Haag, terwijl veel patriotten naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk uitweken. Het Oranjegrauw plunderde de huizen van de patriotten, terwijl de bestuurscolleges van patriottische smetten gezuiverd werden. Tijdens de Pruisische interventie was het gedeelte van het Staatse leger, dat nog aan de stadhouder gehoorzaamde, bij Amersfoort geconcentreerd, maar het nam geen deel aan de strijd.

4. Veldtocht van de Pruisen in 1787 (bron: Th. Ph. Von Pfau, *Geschiedenis van den veldtocht der Pruisen in Holland in MDCCLXXXVII* (Amsterdam, 1792))

De officieren die zich tegen de stadhouder hadden gekeerd, en de officieren die de Staten van Holland na april 1787 hadden aangesteld, ontsloeg hij.

Tot aan de Tweede Wereldoorlog is de patriottentijd in de Nederlandse geschiedschrijving een verwaarloosde periode geweest. Een van de oorzaken daarvan is geweest dat er in de negentiende-eeuwse nationalistische, orangistische geschiedschrijving geen plaats was voor een beweging die sterk anti-Oranje was. De grote aandacht voor het herstel van de Nederlandse onafhankelijkheid in 1813 verdroeg geen concurrentie van de patriotten die de Nederlandse onafhankelijkheid aan Frankrijk verkwanseld hadden. Het is vooral C.H. de Wit geweest, die met zijn proefschrift *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland 1780 – 1848* de bestudering en herwaardering van de patriottentijd een nieuwe impuls gegeven heeft.¹¹ Nu werd de vraag aan de orde gesteld of de patriottenbeweging niet meer een door de Verlichting en Amerikaanse onafhankelijkheidsoorlog beïnvloede democratische dan een verderfelijke anti-orangistische stroming was.

⁹ Olaf van Nimwegen, 'Van oude naar nieuwe armee', 56-58.

¹⁰ Voor een goede beschrijving van deze gebeurtenis zie W.A. Knoops, *Gouda 1787*, 247-293.

¹¹ C.H.E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland, 1780 – 1848* (Heerlen, 1965).

| CHASSÉ EN DE PATRIOTTEN

Toen Chassé op 31 mei 1781 tot officier benoemd werd, was de Vierde Engelse Oorlog in volle gang. Hij behoorde tot het regiment von Münster dat met de kustbewaking belast was. Chassé werd achtereenvolgens in Münster in het Westland, Bergen op Zoom en Axel geplaatst. Volgens Del Campo kwam Chassé in Axel met het patriottische gedachtegoed in aanraking.¹² Dat is niet onwaarschijnlijk, omdat Axel de geboorteplaats was van Pieter Paulus (1753 – 1796) die niet alleen een van de meest vooraanstaande patriotten was, maar ook goede contacten met Axel onderhield.¹³ Toen Chassé moest kiezen tussen de erfprins en de Staten van Holland koos hij voor de laatste partij. Op 24 juni 1787 werd hij bevorderd tot kapitein in het infanterieregiment De Win en vocht hij bij Weesp en Muiden tegen het Pruisische interventieleger. Na de Oranjerestaurotie werd hij op 20 oktober 1787 uit het Staatse leger ontslagen en week hij uit naar Saint-Omer in Noord-Frankrijk waar hij Daendels en vele andere patriotten aantrof.¹⁴ Op 10 juli 1788 werd Chassé eerste luitenant van het Franse leger. Daendels slaagde erin na veel onderlinge ruzies om in 1792 tot de oprichting van het Bataafse Legioen te komen. Onder Franse druk werd die naam gewijzigd in *Légion Franche Étrangère* om duidelijk aan te geven dat het hier een Franse legereenheid betrof.¹⁵ Chassé werd bij het *Légion* geplaatst en op 8 augustus 1792 tot kapitein bevorderd.

Volgens Del Campo was Chassé eigenlijk geen echte patriot, maar had hij zich meer uit jeugdige naïviteit tot de patriotten aangetrokken gevoeld. Als bewijs daarvoor voert Del Campo aan dat Chassé een officier die zich denigrerend over de erfprins had uitgelaten, tot een duel uitgedaagd had en de overlaet doodgeschoten had.¹⁶ Een belangrijke reden voor zijn vlucht naar Frankrijk was dan ook geweest om te ontsnappen aan mogelijke justitiële vervolging. Het moest allemaal wel waar zijn want Chassé had het zelf aan Del Campo verteld. Aangezien over dit duel geen andere bronnen bekend zijn, moet het waarheidsgehalte ervan in twijfel worden getrokken. Voor de negentiende-eeuwse nationalistische geschiedschrijvers was de duellerende Chassé een geschenk uit de hemel en kon Chassé als nationale held worden toegejuicht. I.L. Uijterschout loste het in zijn *Beknopt overzicht* eenvoudiger op door op geen enkele manier naar het patriottische verleden van Chassé te verwijzen.

| DE REPUBLIEK BEZET OF BEVRIJD?

In 1792 brak tussen de Franse Republiek en het bondgenootschap van Oostenrijk en Pruisen de eerste Revolutieoorlog uit, die Europa tot 1797 in zijn greep zou houden.

Nadat de Franse koning Lodewijk XVI op 21 januari 1793 zijn hoofd op de guillotine verloren had, verklaarde de Franse Republiek op 1 februari 1793 ook de oorlog aan de koning van Engeland en de stadhouder van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Het Franse leger moest zodoende de strijd aanbinden tegen een coalitie die uit Oostenrijk, Pruisen, Engeland en de Republiek der Verenigde Nederlanden bestond. De oorlog speelde zich hoofdzakelijk in de Oostenrijkse Nederlanden – het huidige België –, Rijnland en Noord-Frankrijk af. In februari 1793 viel de Franse generaal Charles François Dumouriez (1739 – 1823) met zijn Noorderleger Noord-Brabant binnen, veroverde Breda en drong door tot het Hollands Diep.¹⁷ Alleen Willemstad hield nog stand.¹⁸ Aan de strijd in West-Brabant nam Daendels met zijn *Légion Franche Étrangère* deel. Hoewel aangenomen mag worden

dat Chassé daarbij geweest is, wordt hij nergens genoemd. Toen de Oostenrijkers op 18 maart 1793 bij Neerwinden de Fransen versloegen, moesten zij West-Brabant ontruimen.¹⁹ Het was maar tijdelijk, want in 1794 keerden zij terug, en nu met meer succes.

Nadat de Oostenrijkse Nederlanden voor het grootste gedeelte in Franse handen gevallen waren, maakte de Franse generaal Charles Pichegru (1761 – 1804) zich met het Noorderleger gereed om de Republiek der Verenigde Nederlanden deelgenoot te maken van de zegeningen van de Franse Revolutie.

Op 1 september 1794 telde het Noorderleger 1.739 officieren en 69.840 onderofficieren en manschappen, 18.540 paarden en 306 kanonnen.²⁰ Onder hen was het *Légion Franche Étrangère* van ongeveer 2.600 man waarover brigadegeneraal Herman Daendels het bevel voerde. Het 3e Bataljon Infanterie van de brigade Daendels werd door luitenant-kolonel D.H. Chassé gecommandeerd.²¹

De tegenstanders van Pichegru in Noord-Brabant waren de erfprins van Oranje en de Engelse prins Frederik Augustus, hertog van York en Albany (1763 – 1827). De veldheerskwaliteiten van York werden zowel in Engeland als in de Nederlanden niet hoog aangeslagen. Anders dan bij het Franse leger telde bij de andere Europese legers dat een voorname afkomst belangrijker was dan militair vakmanschap. De resultaten zouden er ook naar zijn, want de hertog, die beter met het glas kon omgaan dan met de krijgskunde, bracht er weinig van terecht. De erfprins, de latere koning Willem I, had voor zijn veldleger 22.000 man tot zijn beschikking. Daarnaast waren er de vestingen, die de militaire operaties van de erfprins ondersteunden. Opperbevelhebber van de Nederlandse en Engelse strijdmacht was stadhouder Willem V in zijn functie als kapitein-generaal van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Hierbij kan worden aangetekend dat Willem V als opperbevelhebber in onbekwaamheid niet voor de hertog van York onderdeed.

Toen Pichegru met zijn Noorderleger de Nederlandse grens naderde, verplaatste York, die zijn hoofdkwartier aanvankelijk in Teteringen had, zich met zijn leger naar Oost-Brabant. De verdediging van West-Brabant was daarmee een verantwoordelijkheid van de erfprins geworden, die zijn hoofdkwartier in Raamsdonk vestigde. Gezien de slechte ervaringen in 1793 waren er voorbereidingen getroffen om Breda hardnekkig te verdedigen.

Het aanvalsdoel van Pichegru was het veldleger van de hertog van York. Door allerlei nevenoperaties had hij daarvoor slechts 40.000 man tot zijn beschikking. Door het verspreiden van misleidende informatie via kranten en het goed verborgen houden van zijn werkelijke troepenbewegingen bewerkstelligde hij dat York en de erfprins meenden dat zij te doen hadden met een tegenstander met een sterkte van 80.000 tot 100.000 man. Voor hen zat er dus niets anders op dan het gevecht met de Franse kolos uit de weg te gaan.

12 W.J. Del Campo, *Het leven en de krijgsverrichtingen*, 8.

13 Voor Pieter Paulus zie: E.J. de Vles, *Pieter Paulus (1753 – 1796). Patriot en Staatsman* (Amsterdam, 2004).

14 Voor een gedetailleerde beschrijving over de uitgeweken patriotten zie: Joost Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk, 1787 – 1795* (Nijmegen, 2004).

15 H.L. Zwitzer, *Het Staatse leger IX*, 591-592.

16 W.J. Del Campo, *Het leven en de krijgsverrichtingen*, 9.

17 Voor de Franse inval in Noord-Brabant zie: G.M.M. Rosendaal en A.W.F.M. van de Sande red., *Dansen rond de vrijheidsboom. Revolutionaire cultuur in Brabant en de Franse invasie van 1793* ('s-Hertogenbosch, 1993).

18 Voor de belegering van Willemstad zie: Const. van Nispen, *Beleg en verdediging van Willemstad in 1793* (Willemstad, 1993)

19 Breda viel op 4 april 1793 weer in handen van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden..

20 F.H.A. Sabron, *De oorlog van 1794 – 95*, 50.

21 Chassé werd op 11 november 1794 tot luitenant-kolonel bevorderd.

Pichegru ging overigens voorzichtig te werk, omdat het dun bevolkte Noord-Brabant met zijn slechte infrastructuur en vele woeste gronden voor grote logistieke problemen zorgde. Tijdens die voorbereidingsperiode werd hij benaderd door patriotten uit Amsterdam die aandrongen op een snelle bevrijding van het land. Ook Daendels deed al het mogelijke om Pichegru er van te overtuigen dat een overwinning op het Oranjeregime voor de deur lag.

Op 10 september 1794 overschreed de hoofdmacht van Pichegru de Belgisch-Nederlandse grens, waarna op de heide tussen Gilze en Riel, bij Bavel, Chaam en Molenschot en van Dorst tot aan Ijpelaar posities werden ingenomen. Daendels vestigde zijn hoofdkwartier in het Kapucijnenklooster in Meersel-Dreef. Op 11 september 1794 kreeg Chassé van Daendels opdracht om met zijn bataljon niet naar Dorst te gaan, zoals zijn opdracht was, maar naar Ijpelaar bij Breda. Vandaar moest hij patrouilles naar Ginneken en de Boschpoort van de vesting Breda uitzenden zoals uit de onderstaande order blijkt.

Republique Française

Division du General Delmas   Legalité   Liberté

Brigade du General Daendels

Quartier-Général de Bavel

Le 24me Fructidore l'an 2me de la République française une et indivisible.

il est ordonné au Citoijen Chassé, commandant du 3me Bataillon Infanterie légère, de se rendre cet après diné à quatre heures avec les cinq Compagnies de son Bataillon, et les Hussards à Ijpelaar, au lieu d'aller à Dorste.

Le Général de Brigade, Daendels.²²

Terwijl de belegering van Breda een aanvang nam, zette de hoofdmacht van Pichegru zich in beweging. De Franse voorhoede bereikte op 12 september St. Michielsgestel. Bij de acties tegen de voorposten over en weer was een belangrijke taak voor de cavalerie weggelegd: het oorlogsbeeld in de eerste helft van september in Midden- en Oost-Brabant bestond uit rondgalopperende groepen ruiters die voorposten aanvielen, het terugtrekkende leger van York en de langzaam volgende hoofdmacht van de Fransen met onder andere de brigade Daendels. Hoewel er hoofdzakelijk sprake van schermutselingen was, werd er bij Boxtel zwaarder gevochten, een gevecht waarbij Chassé betrokken was. Nadat York zich op 17 september bij Grave met zijn leger over de Maas uit de voeten had gemaakt, concentreerde Pichegru zijn aandacht op 's-Hertogenbosch om daar winterkwartieren te betrekken. De stad werd belegerd en op 10 oktober ingenomen, waarna de Franse opmars tot stilstand kwam.

De op 16 december onverwacht invallende vorst, waardoor de rivieren en andere waterhindernissen bevroren, opende nieuwe perspectieven voor een verdere bevrijding van de Noordelijke Nederlanden. Mede door druk van Daendels besloot Pichegru zijn plannen te wijzigen en naar Amsterdam op te marcheren. Met de brigade Daendels in de voorhoede werd op 27 december de Maas overgestoken en kwam het bij Zaltbommel tot gevechten met de troepen van de erfprins, waaraan ook Chassé deelnam. De opmars werd voortgezet en op 16 januari waren de Fransen in Utrecht, waar de bevolking hen met gejuich ontving.²³ Van tegenstand door de troepen van de erfprins was nauwelijks meer sprake.²⁴ En zo trok Daendels in de nacht van 18 op 19 januari 1795 Amsterdam binnen.

Op 18 januari 1795 vluchtte stadhouder Willem V met zijn familie *omwille van het landsbelang* vanuit Scheveningen naar Engeland. Breda werd overigens nog steeds door de Fransen belegerd en staakte de strijd pas na een bevel van de Staten-Generaal op 28 januari 1795. Volgens J. Bosscha was de snelle verovering van de Republiek der Verenigde Nederlanden voor Pichegru niet zo moeilijk geweest, want:

*De verovering is gemakkelijk van een land, waar twee derde gedeelten der ingezetenen den vijand met verlangen te gemoet zien, en waar onwilligheid van degenen die hem tegenstand moeten bieden, alle maatregelen ter verdediging verlamt.*²⁵

Het is een opmerkelijke constatering, omdat volgens Bosscha voor de meerderheid van de Nederlandse bevolking de komst van de Fransen kennelijk een bevrijding van het Oranjeregime was. Generaal F.H.A. Sabron had meer oog voor de technische aspecten van de snelle Nederlandse nederlaag. De Republiek beschikte volgens hem niet over een krachtig leger en er was geen beleidvolle aanvoering en eendrachtige samenwerking van de bondgenoten. Evenals Bosscha onderkende hij de tweedeling van het Nederlandse volk.

*Werd de tegenspoed van het Coalitie-leger door de Oranjepartij met bekommernis aanschouwd, voor een ander deel van het Nederlandsche volk, voor de Patriotten, was het voortdurend terrein verliezen en terugtrekken van dat leger een bron van vreugde en hoop. Niet zonder grond verwachtte hunne partij, waarvan velen in 1787 naar Frankrijk waren uitgeweken, dat bij de komst der Fransche legers in de Republiek, de lang gewenschte dag zou aanbreken, die, volgens de meening der Patriotten, het bestuur van den Staat aankleefden, en de Nederlanders ook de vrijheid en gelijkheid zouden deelachtig worden, waarvan de Franschen zoo hoog opgaven.*²⁶

I.L. Uijterschout nam een harder standpunt in. Volgens hem heulde een deel van het volk met Pichegru en hoopte het op een Franse overwinning. Daendels en de zijnen werden door hem als landverraders betiteld.²⁷

De huidige opvattingen over de Franse inval worden goed verwoord door de historicus Joost Rosendaal, wanneer hij stelt: *In de winter van 1794/1795 werd de Republiek bevrijd van het corrupte regentenbewind en zijn beschermheer Willem V van Oranje.*²⁸

DE BATAAFSE REPUBLIEK

Na de vlucht van de stadhouder moesten in de Republiek van de Verenigde Nederlanden de felle Oranjeaanhangers voor de Patriotten plaatsmaken. Vergeleken met 1787 was het een gematigde omwenteling zonder gewelddadigheden en plunderingen. Ook behielden veel regenten hun bestuurlijke functies, want op een gezagsvacuüm zat niemand te wachten. De nieuwe republiek kreeg ter onderscheiding van haar voorganger de naam Bataafse Republiek.

22 W.J. Del Campo, *Het leven en de krijgsverrichtingen*, IV, bijlagen.

23 H.L. Zwitzer, *Het Staatse Leger IX*, 634.

24 Voor een gedetailleerde beschrijving van de strijd in het rivierengebied zie: H.L. Zwitzer, *Het Staatse Leger IX*, 620-637.

25 J. Bosscha, *Neerlands heldendaden*, III, 77.

26 F.H.A. Sabron, *De oorlog van 1794 – 95*, 9.

27 I.L. Uijterschout, *Beknopt overzicht*, 163.

28 Joost Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie*, 15.

De verhouding met Frankrijk werd op 16 mei 1795 in het Verdrag van Den Haag geregeld. Voor de bevrijding van het Oranjeregime moest de Bataafse Republiek aan Frankrijk 100 miljoen gulden betalen en Zeeuws-Vlaanderen en Nederlands Limburg aan Frankrijk afstaan. Bovendien moesten alle kosten van een Frans leger van 25.000 man, dat ter bescherming van de Bataafse Republiek aanwezig was, betaald worden. Ook was bepaald dat de helft van het Bataafse leger, dat overigens nog gevormd moest worden, ter beschikking van Frankrijk zou staan. Deze bepaling vormde de grondslag van de Nederlandse militaire deelname aan de oorlog die Frankrijk tot 1813 in Europa zou voeren.

In tegenstelling tot haar voorganger was de Bataafse Republiek een eenheidsstaat die met handen en voeten aan Frankrijk gebonden was, een afhankelijkheid die alleen maar groter werd, toen Napoleon op 9 november 1799 in Frankrijk aan de macht kwam.

Bij de opbouw van het Bataafse leger was een belangrijke plaats ingeruimd voor de patriotten die in 1787 naar Frankrijk waren uitgeweken en dienst in het Franse leger hadden genomen. Zij hadden niet alleen blijk van hun politieke betrouwbaarheid gegeven, maar hadden ook de nodige oorlogservaring opgedaan.

Zo werd Chassé op 9 juli 1795 door het *Committé tot de Algemeene zaken van het Bontgenootschap te Lande* tot luitenant-kolonel in het Bataafse leger aangesteld.

Hij moest ter uitvoering van de *Acte van haar Hoog. Mog. De Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden* daartoe de volgende eed afleggen:

*Ik zweere trouwe aan de Nederlandsche Natie, gehoorzaamheid aan de Wetten, onderwerping aan de beveelen van hun, aan wien de Natie het bewind heeft toevertrouwt en aan die mijner bevelhebbers en aan de krijgstuicht.*²⁹

Aangezien de patriotten onvoldoende ervaren officieren voor het Bataafse leger konden leveren, werden ook officieren van het Staatse leger, die niet te uitgesproken Oranjegezind geweest waren, aangenomen, een beleid dat paste in het algemeen gematigde karakter van de omwenteling.

Het Bataafse leger was een beroepsleger waarvan de kwaliteit beneden peil was; het telde 25.000 man. Het veldleger bestond uit twee divisies met als commandanten Daendels en Jean Baptiste Dumonceau (1760 – 1821). Chassé commandeerde in de divisie van Daendels het 2de Bataljon Jagers. Na aan gevechten in Duitsland te hebben deelgenomen, werd Chassé met zijn bataljon in verband met een te verwachten Engelse en Russische landingspoging in Noord-Holland geplaatst. Die landing vond op 27 augustus 1799 bij Callantsoog in Noord-Holland plaats.³⁰ Voor Chassé was daaraan weinig eer te behalen en hij werd tot terugtrekken gedwongen. In Duitsland had zich onder leiding van de erfprins een legertje van uitgeweken Oranjeaanhangers verzameld om aan de strijd deel te nemen en de gevluchte stadhouder weer in zijn waardigheid te herstellen. Er kwam allemaal niets van terecht, want nadat zij enige successen geboekt hadden, werd het Engels-Russisch invasieleger verslagen en bleef er voor de erfprins niet veel anders over dan weer naar Engeland terug te keren.

Ook voor Chassé zag de toekomst er niet rooskleurig uit, want hij werd met zijn bataljon in Tiel gelegerd. In juli 1800 kwam er voor hem een einde aan het saaie garnizoensbestaan, toen hij met zijn bataljon onder bevel van Dumonceau gesteld werd, die met zijn divisie ter ondersteuning van Frankrijk in de oorlog tegen Oostenrijk in Duitsland ingezet was. Op 28 november arriveerde Chassé met zijn eenheid in het oorlogsgebied bij Würzburg. De divisie van Dumonceau was inmiddels zo verzwakt dat van grootschalige militaire operaties geen

sprake meer was en de divisie zich tot enkele belegeringen beperken moest. In februari 1801 werd er vrede tussen Frankrijk en Oostenrijk gesloten en keerde Chassé naar Nederland terug om in Arnhem en Zutphen garnizoensdiensten te verrichten.

Behalve met Oostenrijk was Frankrijk ook in oorlog met Engeland. Tijdens de onderhandelingen om aan deze oorlog een einde te maken, werd van Engelse zijde de eis naar voren gebracht om de geleden schade aan stadhouder Willem V te vergoeden. Voor Napoleon was die eis bespreekbaar, want een regeling daarvan zou zijn eigen legitimiteit als staatshoofd versterken. De erfprins, die een groot bewonderaar van Napoleon was, drong er bij zijn vader op aan om de voorstellen van die schadevergoeding in te gaan. Hoewel Willem V er weinig heil in zag, gaf hij aan zijn zoon toestemming tot actie over te gaan. De voormalige stadhouder verliet Engeland en vestigde zich in Duitsland, waar hij in 1806 overleed. Na veel onderhandelingen, waarbij de erfprins Napoleon bezocht en het onderste uit de kan wilde hebben, ging hij met de voorstellen akkoord. De Oranjes kregen het geseclariseerde bisdom Fulda en enkele kleinere gebieden in Duitsland toegewezen, terwijl de Bataafse Republiek de financiële schadevergoeding voor haar rekening zou nemen. Van dat laatste kwam niets terecht. Voorlopig waren de Oranjes in Duitsland onder dak en konden zij hun vorstelijke status voortzetten. In 1807 veranderde de situatie in Europa door de vrede van Tilsit (25 juni) dermate, dat de opportunistische erfprins met oog op zijn toekomst het voordeliger achtte weer in Engeland te gaan wonen.

Chassé was inmiddels op 24 juni 1803 tot kolonel bevorderd en had het geluk dat er in 1805 opnieuw een oorlog van Frankrijk tegen Engeland, Rusland en Oostenrijk uitbrak. Weer bestond de Bataafse militaire steun aan Frankrijk uit de divisie Dumonceau, waarbij Chassé met zijn jagers ingedeeld was. Hoewel tot Wenen werd opgerukt, liepen Chassé en zijn soldaten tijdens deze veldtocht meer dan dat zij vochten. De slag bij Austerlitz op 2 december 1805, waarbij Napoleon een klinkende overwinning behaalde, maakte een einde aan deze oorlog. Chassé keerde in 1806 weer in Nederland terug en werd in het garnizoen Breda geplaatst.

HET KONINKRIJK HOLLAND EN DE FRANSE INLIJVING

Hoewel de Bataafse Republiek een trouwe Franse vazal was, vond Napoleon dat hij er toch te weinig controle op had. Hij veranderde daarom de Bataafse Republiek in het Koninkrijk Holland met zijn broer Louis als koning. Dat paste bovendien in zijn beleid om familieleden op koningstronen te laten plaatsnemen en zo zijn eigen machtspositie in Europa te verstevigen.

Napoleon verwachtte van de koning van Holland een krachtige bestrijding van de smokkelhandel op Engeland door de Nederlandse kooplieden. Ook stond het leveren van soldaten voor zijn oorlogen op zijn verlanglijst. Tot grote ergernis van de Franse keizer hield Lodewijk Napoleon meer het Nederlandse belang in het oog en weigerde hij onder meer de militaire dienstplicht in te voeren. De smokkelhandel van de Nederlandse kooplieden, die de economische oorlogvoering van Napoleon tegen Engeland ondermijnde, liet hij oogluikend toe. De spanningen tussen Napoleon en zijn broer liepen in de loop der jaren zo hoog op dat de keizer de koning van Holland terzijde schoof en diens koninkrijk bij Frankrijk inlijfde.

29 NA, 2.21.008.02, Collectie 068 D.H. Chassé, inv.nr. 2, aanstelling van Chassé tot luitenant-kolonel op 9 juli 1795.
30 Voor deze landingsoperatie zie: Geert van Uythoven, *Voorwaarts, Bataven! De Engels-Russische invasie van 1799*. (Zaltbommel, 1999).

5. Lodewijk Napoleon door Charles Hodges, 1809. (Bron: Rijksmuseum, Amsterdam)

In Spanje, waar Napoleon op 15 juli 1808 zijn broer Jozef op de koningstroon gezet had, woedde een volksofstand tegen het Franse regime. De opstand ontwikkelde zich tot een niets en niemand ontziende guerrillaoorlog, waarin de Spanjaarden door het onherbergzame terrein in het voordeel waren. Aangezien de Fransen een gebrek aan mankracht hadden, gaf Napoleon aan zijn broer Lodewijk Napoleon opdracht een brigade van 3000 man naar Spanje te sturen. Met het commando werd Chassé belast, die inmiddels de rang van generaal-majoor had.³¹

De brigade, die Hollandse brigade genoemd werd, verzamelde zich in Bergen op Zoom en ging op 3 september 1808 op weg naar Parijs. De officieren hadden hun paarden en rijtuigen bij zich, terwijl de soldaten uiteraard te voet gingen. Als adjudant had Chassé de eerste luitenant A.H. Clarion toegewezen gekregen, met wie hij zijn hele leven bevriend bleef. De brigade arriveerde op 19 september in Parijs. Er volgden nu verschillende inspecties, waaronder een door Napoleon zelf. Op 22 september werd de mars naar Bayonne aan de Spaanse grens voortgezet, waar de brigade op 24 oktober aankwam. De brigade kreeg op 31 oktober haar vuurdoop ten zuidoosten van Bilbao bij Durango. Twee officieren en zes soldaten sneuvelden bij dat gevecht. Voor zijn optreden bij Durango werd Chassé ridder van het Légion d'honneur. Daarna volgden in de komende jaren tal van grotere en kleinere acties tegen de guerrillastrijders, afgewisseld met periodes waarbij de nadruk op het handhaven van rust en orde lag. Daarbij was Chassé in heel Spanje actief. Enkele voorbeelden: hij was enige tijd gouverneur van Extremadura met Trujillo als standplaats, hij was militair commandant van Bilbao en hij ging met zijn brigade via Burgos naar Madrid.

Toen op 9 juli 1810 het Koninkrijk Holland bij Frankrijk werd ingelijfd, betekende dat ook het einde van de brigade als zelfstandige Hollandse eenheid. Chassé ging met de rang

van brigadegeneraal naar het Franse leger over, terwijl de brigade tot het 123ste Regiment van Linie omgevormd werd. Als blijk van waardering voor zijn inzet verhef Napoleon Chassé op 6 juni 1811 tot baron de l'empire. Chassé had overigens al op 1 juli 1810 van Lodewijk Napoleon de titel van baron gekregen.

De Spanjaarden hadden inmiddels steun gekregen van een Engels leger dat onder bevel van de zeer ervaren generaal Arthur Wellesley (1769 – 1852) stond en vanuit Portugal de strijd met de Fransen aanbond. Wellesley kreeg op 11 mei 1814 de adellijke titel van hertog van Wellington toegekend, een naam waaronder hij bekend geworden is en die hier verder gebruikt zal worden. Nadat de strijdende partijen in 1811 met wisselend succes gestreden hadden, keerden in 1812 de krijgskansen definitief ten gunste van Wellington.

Terwijl Chassé aan Franse zijde vocht, was de oudste zoon van de erfprins, Willem Frederik, de latere koning Willem II, als adjudant aan Wellington toegevoegd. De negentienjarige prins had toen de rang van luitenant-kolonel, wat niet een bijzondere verdienste was, want prinsen worden nu eenmaal sneller bevorderd dan gewone stervelingen. Wellington, die de prins enkele jaren van nabij meemaakte, had weinig waardering voor hem. Hij vond hem erg jong en onervaren. Op 18 mei 1813 schreef Wellington aan Lord Bathurst, de Engelse minister van Oorlog, dat de prins verlegen was en gebrek aan zelfvertrouwen had. Veel was er daarom van hem niet te verwachten, was de prognose van Wellington.³²

Ook de Nederlandse historicus H.T. Colenbrander zag weinig in de prins, die volgens hem een aantrekkelijk voorkomen had, maar zwak van karakter was.

Aan de oorlog in Spanje kwam een einde toen de Fransen op 21 juni 1813 bij Vitoria door Wellington verslagen werden. Prins Willem Frederik kreeg de eervolle opdracht om het gevechtsverslag naar Engeland te brengen en aan de Engelse regering te overhandigen. Beter kwijt dan rijk, zal Wellington wellicht gedacht hebben.

Na de verloren slag trokken de Fransen zich achter de Pyreneeën terug. Chassé, die met zijn regiment bij de divisie van de Franse generaal Jean Leval ingedeeld was, kwam in Bayonne terecht. Tijdens de strijd in Spanje kwam Chassé in contact met verschillende Franse prominente generaals, onder wie maarschalk Nicolas Soult, hertog van Dalmatië. Door zijn superieuren werd Chassé zeer gewaardeerd, waarvan zijn benoeming tot officier in het Légion d'honneur op 25 november 1813 getuigt.

Niet alleen in Spanje, maar ook in Duitsland stonden de zaken van Napoleon er slecht voor. Na de catastrofaal verlopen veldtocht naar Rusland had Napoleon in 1813 een nieuw leger opgebouwd om Rusland, Pruisen, Oostenrijk en Engeland met militair geweld aan de onderhandelingstafel te dwingen. Hoewel hij verschillende veldslagen won, leed hij uiteindelijk in de slag bij Leipzig (16-19 oktober 1813), ook wel de Volkerenslag genoemd, een cruciale nederlaag. Er restte hem niets anders meer dan zijn legers achter de Rijn terug te trekken. Deze nederlaag was voor vele door Frankrijk ingelijfd landen het sein om het Franse juk van zich af te schudden. Zo ook geschiedde dat in Nederland waar het driemanschap van G.K. Hogendorp, F.A. van der Duyn van Maasdam en L. van Limburg Stirum de prins van Oranje uitnodigde om naar Nederland te komen en daar het landsbestuur op zich te nemen. Na enige aarzelingen gaf de prins gevolg aan dat verzoek en op 30 november 1813 werd hij met een Engels oorlogsschip naar Scheveningen gebracht.

31 Chassé werd op 6 oktober 1806 tot generaal-majoor bevorderd.
32 H.T. Colenbrander, *Willem I* Eerste deel, 143.

6. Aankomst van de prins van Oranje in Scheveningen op 30 november 1813. Gravure van Reinier Vinkeles, 1813. (Bron: Rijksmuseum, Amsterdam)

| HET KONINKRIJK DER NEDERLANDEN

Op 30 november 1813 ging de prins van Oranje in Scheveningen aan land en begaf hij zich naar Den Haag, waar hij in het huis van Leopold van Limburg Stirum aan het Lange Voorhout ontvangen werd.³³ Op 2 december werd hij door Van Hogendorp in naam van het Nederlandse volk in het stadhuis van Amsterdam (het huidige Paleis op de Dam) door het Algemeen Bestuur tot *Soeverein Vorst der Verenigde Nederlanden* uitgeroepen. De prins verklaarde bij deze gelegenheid:

Ik aanvaarde wat Nederland mij aanbiedt, maar ik aanvaarde het ook alleen onder waarborging eener wijze constitutie, welke uwe vrijheid tegen volgende mogelijke misbruiken verzekert.³⁴

Voor de Soeverein Vorst betekende die 'wijze constitutie' dat hij daarbij de grootst mogelijke vrijheid van handelen moest hebben.

Voor de prins was het belangrijk dat de Verenigde Nederlanden uit de samenvoeging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden moesten bestaan, want om staatshoofd van een klein land te worden was hem te min. Een andere wens was dat de Verenigde Nederlanden over een krachtig leger moesten beschikken. Teneinde dat mogelijk te maken, waren alle Nederlandse generaals, ook zij die tot het laatste toe Napoleon trouw gediend hadden, welkom. Ook mochten zij de onderscheidingen die tijdens de Napoleontische tijd verworven waren, blijven dragen.

Toen de prins in Scheveningen aan land kwam, waren grote delen van Nederland nog vast in Franse handen. Het Franse doel daarvan was de geallieerde opmars naar Parijs zoveel mogelijk te vertragen. Zo werden Breda en Willemstad pas op 10 december door de Russische troepen van Alexander Benckendorff bevrijd, terwijl Geertruidenberg tot 13 december daarop moest wachten. Delfzijl zou zelfs tot na het aftreden van Napoleon op 6 april 1814 in Franse handen blijven.

Op 19 december droeg Benckendorff Breda aan de Nederlandse troepen over, die onder bevel van generaal A.J.M. van der Plaat stonden. Van der Plaat was een genieofficier van het Staatse leger die in 1787 in Russische dienst was gegaan. Daar maakte hij carrière; hij keerde in 1797 naar Nederland terug. Daar benoemde hem koning Lodewijk Napoleon in 1807 tot inspecteur van Waterstaat, een functie die hij tot de bevrijding in 1813 vervulde.

Nadat Van der Plaat de verdediging van Breda op zich genomen had, deden de Fransen enkele pogingen om de stad te heroveren. Van der Plaat gaf geen krimp en Breda bleef in Nederlandse handen.

Terwijl in Nederland nog steeds tegen de Fransen gevochten werd - 's-Hertogenbosch werd pas op 26 januari 1814 door Pruisische troepen bevrijd - kreeg Chassé in Bayonne opdracht zich met zijn eenheid naar Noordoost-Frankrijk te begeven waar de Fransen zwaar slag met de geallieerde troepen leverden, een strijd waar Chassé actief aan deelnam. Voor de orangistische, nationalistische geschiedschrijver J. Bosscha was dat overigens geen enkele belemmering om vol bewondering te schrijven:

Zo heeft Chassé met de divisie Leval uit Spanje teruggeroepen, aan 't hoofd zijner brigade een roemrijk aandeel gehad aan de bewonderingswaardige verdediging der hoogten van Arsonval en Arrentières vóór Dolancourt aan de Aube op 27 sten Februari 1814, en aan het laatste bedrijf van dezen oorlog, waarin Napoleon in persoon het bevel heeft gevoerd – slag bij Arcis-sur-Aube.³⁵

Chassé en met hem enkele andere Nederlandse generaals bleven Napoleon tot aan zijn abdicatie op 6 april trouw dienen. De verklaring daarvoor was volgens Bosscha:

De Nederlandsche Generaals die zich aan 't hoofd van Fransche divisien of brigaden geplaatst vonden, werden door een besef van verplichting en een gevoel van trouwhartigheid jegens hunne onderhoorige strijdgenoten gedreven, om de bevelen te blijven volgen die hen riepen naar de oorlogstoneelen waar Napoleon zijn laatste krachten op het spel zette, totdat zijne hoofdstad moest capituleeren den 30sten Maart 1814 en hij zijn troonsafstand onderteekende in Fontainebleau.³⁶

Chassé besloot naar Nederland terug te keren en vroeg aan de Franse koning Lodewijk XVIII ontslag uit het Franse leger. Op 6 augustus 1814 werd hem dat eervol verleend. De Franse minister van Oorlog, maarschalk Soult, deelde Chassé zijn ontslag als volgt mede:

33 Voor een uitvoerige beschrijving van de komst van de prins zie: Kees Schulten, 1813. *ORANJE BOVEN ! HOLLAND IS VRIJ !* (Den Haag, 2013).

34 H.T. Colenbrander, *Willem I* Eerste deel, 157.

35 J. Bosscha, *Neerlands heldendaden* III, 324-325.

36 J. Bosscha, *Neerlands heldendaden* III, 324.

Mijnheer de Baron, ik heb de eer u te melden dat uw ontslagaanvraag uit de Franse dienst is aanvaard met de 1re rang van luitenant-generaal. Zijne Majesteit draagt mij op u zijn tevredenheid te betuigen over de bijzondere wijze waarop u de Franse troepen hebt gediend.

Ondertekend door maarschalk Soult, die Duc (hertog) de Dalmatie was. De originele tekst:

Monsieur le Baron, j'ai l'Honneur de vous informer que votre Démission du Service de France, est acceptée dans le grade de Lieutenant Général. La Majesté me charge de vous témoigner la satisfaction de la manière distinguée dont vous avez servi les troupes françaises.

*Recevez, Monsieur le Baron, L'assurance de ma considération.
Le Ministre de la Guerre. M. Duc de Dalmatie³⁷*

Na zijn ontslag uit het Franse leger werd Chassé in de rang van generaal-majoor in het Nederlandse leger opgenomen.

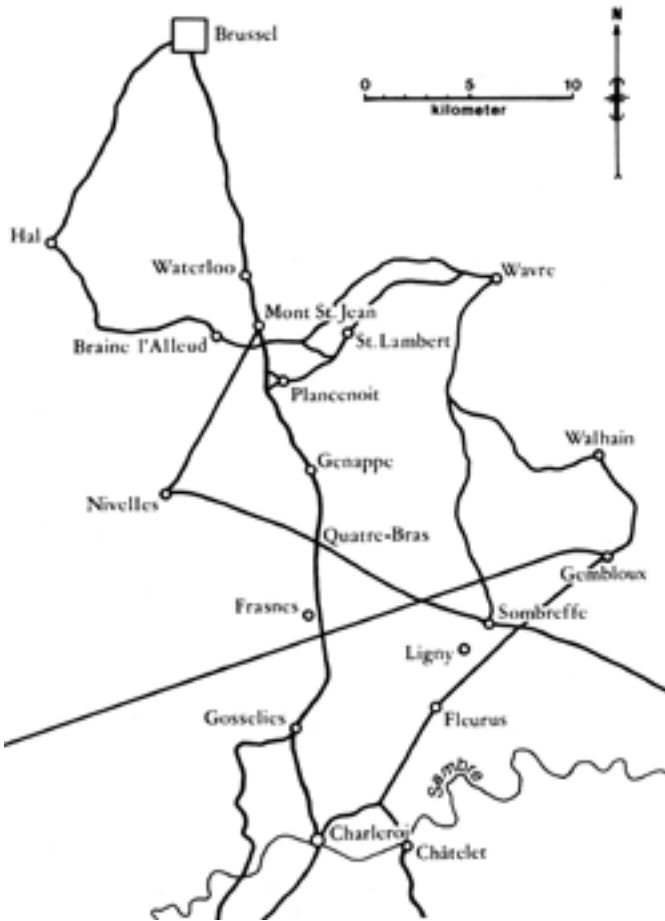
QUATRE-BRAS EN WATERLOO

Terwijl Rusland, Oostenrijk, Engeland en Frankrijk in Wenen vergaderden over de staatkundige indeling van Europa, hield Napoleon het in Elba voor gezien en ging hij op 26 februari 1815 in Zuid-Frankrijk bij Fréjus aan land om vervolgens naar Parijs te gaan. Het werd een zegetocht en Napoleon nam op 20 maart weer zijn intrek in de Tuilerieën. Frankrijk schaarde zich achter zijn voormalige keizer en de Franse koning Lodewijk XVII zocht met zijn familie een veilig heenkomen naar Gent. De grote Europese mogendheden vormden een gezamenlijk front om de Franse keizer voorgoed uit Europa te verjagen en koning Lodewijk XVIII weer op zijn troon te zetten.

Toen Napoleon in Zuid-Frankrijk landde, waren in Wenen de onderhandelingen over de samenvoeging van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden nog niet afgesloten. Van de ontstane verwarring die de komst van Napoleon veroorzaakte, maakte de Soeverein Vorst gebruik om zich op 16 maart 1815 tot Koning der Nederlanden te laten uitroepen.³⁸ De vereniging van Nederland en België, die in de lucht hing, was daarmee een feit geworden.³⁹ De oudste zoon van de koning werd nu de prins van Oranje.

7. Koning Willem I door J.B. van der Hulst (1790 – 1862). (Bron: Historische Verzameling KMA)

8. Overzichtkaart Quatre-Bras en Waterloo.

Koning Willem I ging naar Brussel om aan de wereld duidelijk te maken dat Nederland en België één koninkrijk vormden. Hij kwam onmiddellijk in aanvaring met de hertog van Wellington, die daar was om voor de grote mogelijkheden het leger te organiseren dat Napoleon moest verslaan. Daarbij hield de Engelse hertog geen enkele rekening met de nieuwbakken koning, die dat uiteraard weinig apprecieerde. De problemen werden opgelost door Wellington in opdracht van de grote mogendheden tot opperbevelhebber van de gezamenlijke Engelse en Nederlandse troepen te benoemen, terwijl koning Willem I de hertog tot veldmaarschalk van het Belgisch-Nederlandse leger benoemde.

Op 30 april 1815 werd bij Koninklijk Besluit de Militaire Willemsorde ingesteld *tot beloning van daden van uitstekende dapperheid, voor bijzondere ijver en verknochtheid aan de zaak des vaderlands*.⁴⁰

Het Nederlandse leger te velde, waarover de prins van Oranje het bevel voerde, telde op 12 juni 1815 30.282 man en 6.248 paarden. Hiervan waren de 1ste Divisie en de Indische Brigade, die samen ongeveer 10.000 man telden en onder bevel van de achttienjarige prins Frederik van Oranje stonden, bij het IIe Legerkorps van de Engelse lord Hill gedetacheerd. De andere Nederlandse eenheden waren de 2e Divisie onder bevel van luitenant-generaal H.G. baron de Perponcher, de 3e Divisie onder bevel van luitenant-generaal D.H. baron Chassé en de Divisie Cavalerie onder bevel van J.A. baron de Collaert. Het hoofdkwartier van de prins van Oranje was in Braine le Comte; chef van de staf was de zeer ervaren generaal-majoor Jean-Victor de Constant-Rebecque. De Nederlandse eenheden hadden langs de Franse grens posities ingenomen.

³⁷ NA, 2.21.008.02, Collectie 068 D.H. Chassé, inv.nr. 2, Ontslag van Chassé uit Franse dienst.

³⁸ Dit gebeurde tijdens een buitengewone zitting van de Staten-Generaal in de Trêveszaal van het Binnenhof in Den Haag.

³⁹ H.T. Colenbrander, *Willem I* / Deel I, 325.

⁴⁰ Voor de geschiedenis van de Militaire Willemsorde zie: Paul Knevel en P.J.M. van Mourik-Karremans, *Moed, beleid en trouw, 185 jaar Militaire Willems-Orde* (Den Haag, 2000).

De prins van Oranje had nog nooit een troepencommando gehad en had het opperbevel wegens zijn afkomst gekregen. Zijn gebrek aan kennis van zaken werd ruim gecompenseerd door die van zijn ervaren generaals. Aangezien alle bevelen in zijn naam gegeven werden, lijkt het erop dat hij daadwerkelijk de troepen aanvoerde. Aan persoonlijke moed ontbrak het hem niet, daarover zijn alle bronnen het eens, maar beslissingen hoefde hij niet te nemen, want dat hadden de generaals al voor hem gedaan. Hij was alleen de vlag die de lading dekte.

Bij zijn opmars naar Brussel moest Napoleon met zijn leger langs Ligny en Quatre-Bras. De zwaarste tegenstand ondervond hij op 16 juni bij Ligny dat door de troepen van veldmaarschalk Blücher verdedigd werd. Na hevige gevechten werd Blücher tot de aftocht naar Wavre gedwongen en daardoor gescheiden van het leger van Wellington. De beslissing om Quatre-Bras te verdedigen nam generaal-majoor Victor de Constant Rebecque bij afwezigheid van de prins van Oranje. In afwijking van zijn orders dirigeerde hij de divisie Perponcher naar Quatre-Bras, die daar om 14.00 uur voltallig aanwezig was. Andere eenheden volgden. De prins van Oranje, die de avond tevoren in Brussel op het bal van de hertogin van Richmond was, keerde op 16 juni om 03.30 uur in zijn hoofdkwartier terug en werd door Constant de Rebecque op de hoogte gebracht van de genomen maatregelen gebracht. Terwijl Quatre-Bras in staat van verdediging werd gebracht, bleef Chassé met zijn divisie in de omgeving van Nivelles.

De Fransen vielen om 14.00 uur Quatre-Bras aan, dat toen nog alleen verdedigd werd door de divisie Perponcher en de cavaleriebrigade van generaal-majoor J.B. baron van Merlen. Tijdens de gevechten arriveerden steeds meer Engelse hulptroepen samen met Wellington, die vanaf 16.00 uur de leiding op zich nam. Uiteindelijk slaagden de Fransen er niet in om de doorbraak te forceren en trokken zij zich terug. Voor Wellington was het doel, de vertraging van de opmars van Napoleon, bereikt en hij gaf aan zijn troepen de opdracht om terug te vallen op een nieuwe verdedigingslinie bij Mont-Saint-Jean.

De geallieerde overwinning bij Quatre-Bras is voor een belangrijk gedeelte te danken aan Constant de Rebecque en Perponcher. Tijdens de daadwerkelijke gevechten was de prins van Oranje van 14.00 tot 16.00 de opperbevelhebber van de troepen in Quatre-Bras; daarna nam Wellington de leiding over. Dat betekende dat de prins weinig meer in de melk te brokken had. Desondanks wordt hij in de geschiedschrijving als de held van Quatre-Bras aangeduid.

| DE SLAG BIJ WATERLOO

Het leger van Napoleon telde 72.000 man, onder wie 16.000 cavaleristen, en 246 kanonnen. Nadat Napoleon op 17 juni 1815 zijn troepen tussen Quatre-Bras en Plancenoit had verzameld, maakte hij zich gereed om de volgende dag Wellington en Blücher te verslaan.

Wellington beschikte over 68.000 man, onder wie 12.000 cavaleristen en 150 kanonnen. Het leger van Blücher telde 78.000 man. Aangezien Blücher zich met zijn leger door de ontwikkelingen bij Ligny in de omgeving van Wavre bevond, was het voor Napoleon van groot belang Wellington verslagen te hebben, voordat Blücher aan de strijd deelnam. Het slagveld was ca. 3.500 m breed en 1.200 m diep.

Wellington had aan de noordelijke kant op het plateau van Mont-Saint-Jean positie gekozen. Hoewel hij daardoor een goed inzicht in het terrein had, waren er door de oneffenheden daarvan veel dode hoeken. Ook was het zicht tijdens de slag beperkt door de enorme

9. De prins van Oranje na de slag bij Waterloo 1815. (Bron: Breda's Museum)

aantal van zijn eenheden en de zware regenval in de nacht van 17 op 18 juni begon die pas om 13.00 uur. Chassé, die onder bevel van Lord Hill stond, was met zijn divisie reserve en bevond zich bij Braine l'Aleud. Zijn divisie bestond uit de brigades Detmers (3000 man) en d'Aubremé (3500 man).

De strijd golfde de hele dag heen en weer en het uiteindelijk resultaat stond tot het begin van de avond nog steeds niet vast. Omstreeks 19.30 uur werd de prins van Oranje door een verdwaalde musketkogel aan de linkerschouder gewond, waarna hij van het slagveld afgevoerd werd. De verwonding viel uiteindelijk wel mee, want twee dagen later kon de prins met zijn arm in een mitella weer aan de slag gaan. Voor de orangistische geschiedschrijvers en de kunstschilders was de verwonding van de prins een dankbaar onderwerp.

rookontwikkeling van de vuurwapens uit die tijd. Door de beperktheid van het slagveld was het voor Wellington mogelijk de slag persoonlijk te leiden, waarbij zijn bevelen mondeling, of op briefjes door zijn ordonnansen naar de divisies overgebracht werden. De prins zelf had niets te beslissen en kreeg daarom van Wellington geen directe aanwijzingen. In de *Militaire Spectator* werd dat gezien als een bewijs van het grote vertrouwen dat Wellington in de militaire bekwaamheden van de prins had.⁴¹ Het legerkorps van de prins van Oranje was in het midden van de geallieerde linie opgesteld met het legerkorps van Lord Hill op de rechterflank.

Het was de bedoeling van Napoleon dat de slag op 18 juni om 09.00 uur beginnen zou, maar door de late aankomst van een

41 Zie hiervoor: 'Staat van Dienst van wijlen Z.M. Willem II' in: *Militaire Spectator* (1849), 427-438.

10. De prins van Oranje wordt gewond door een musketkogel. Schilderij door Jan de Landtsheer, 1815. (Bron: Nationaal Museum Paleis Het Loo, Apeldoorn)

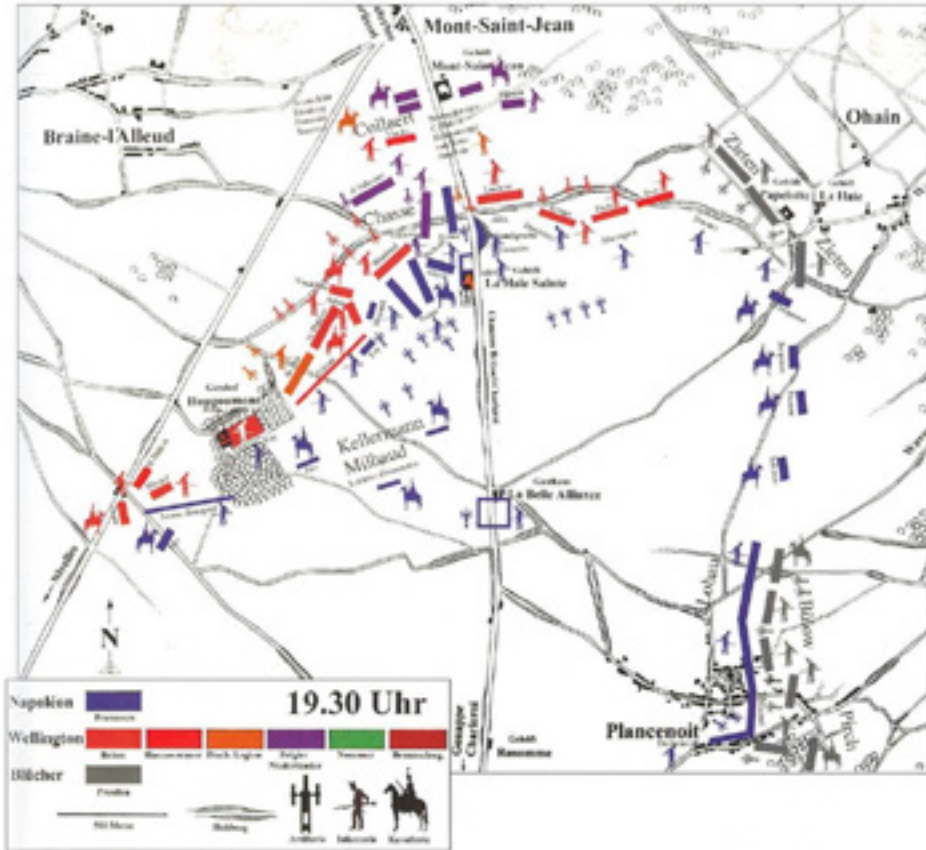
Volgens J. Bosscha was het een zware verwonding die hij als volgt beschreef:

*Ijlings afgestegen, zinkt de Prins, duizelend, bloedend en verbleekt, neder in den doorweekten grond, maar richt zich weder op, en waggelt naar de linie steun zoekende tegen het paard van een der Nassausche officieren.*⁴²

Hij deelt zijn lezers verder mee dat de verdediging door de uitschakeling van de prins in elkaar stortte.⁴³

Uiteindelijk werd de afwezigheid van de prins op het slagveld nauwelijks opgemerkt, want de feitelijke leiding was en bleef in handen van Wellington.

Op de plaats waar de prins gewond raakte, werd ter herinnering aan die gebeurtenis in 1826 een hoge heuvel met daarop een standbeeld van de Nederlandse leeuw opgeworpen. Zo kreeg de prins van Oranje uiteindelijk toch zijn dominante plaats op het slagveld van Waterloo.

11. Het slagveld bij Waterloo tijdens de aanval van Chassé. (Bron: Helmut Konrad von Keusgen, *Waterloo 1815. Meilenstein europäischer Geschichte*. (Lünen, 1999), p.129.)

Na de hele dag in Braine l'Alleud gewacht te hebben, kreeg Chassé eindelijk opdracht om aan de strijd deel te nemen. Toen hij om 19.30 uur zijn divisie achter de voorste lijn had opgesteld, deed Napoleon met vijf bataljons van de *Garde* een laatste poging de slag te winnen, voordat Blücher op het slagveld verschijnen zou. Tijdens die cruciale fase gaf Chassé aan de batterij Kraemer opdracht zich in de strijd te mengen. De strijd was zeer hevig en op het hoogtepunt daarvan – het is niet duidelijk of de Fransen op het punt stonden door te breken, of de aanval juist af te breken – zette Chassé de brigade Detmers in. Volgens de Nederlandse visie werd daardoor een Franse doorbraak voorkomen, terwijl een andere visie is dat de Fransen juist aan een geordende terugtocht begonnen waren en Chassé hen alleen hoefde te achtervolgen. Voor Wellington was het duidelijk dat de Fransen de verliezende partij waren en om 20.30 uur gaf hij het bevel voor een algemene aanval. Inmiddels was ook Blücher met zijn leger vanuit het oosten op het slagveld verschenen. Omstreeks 22.00 uur konden Wellington en Blücher elkaar bij La Belle Alliance begroeten en was de nederlaag van Napoleon een feit.

42 J. Bosscha, *Neerlands heldendaden*, III, 391.

43 J. Bosscha, *Neerlands heldendaden*, 392.

In het Naagt leger by
Genappe den 18 Juny 1815

Beste vriend!

de Bataille op heden by Waterloo gelieven was besloten
sont; de vyand heeft zyn behoud aan de dijnsterme te
danken; al hun geslacht is in onze handen; binnen
drie wecken zyn wy in Dins, so ik my niet bedring
in de gevolgen van deze slag.

Ik ben zeer te vreden over myn succes. alle
uwe vrienden zyn met. — omhelst u leve vrouw en kinderen.
Voor Uwen Vriend
David Chassé

12. Handgeschreven brief van Chassé in Genappe op 18 juni 1815. (Bron: Collectie Regionaal Archief Rivierenland Tiel, 0077, inv.nr. 1a)

Toen Chassé merkte dat de Nederlandse bijdrage aan de overwinning in het eerste verslag dat Wellington naar de Engelse regering gestuurd had, niet vermeld was, beklagde hij zich schriftelijk daarover bij lord Hill. Deze gaf hem gelijk en zegde hem toe Wellington daarover te informeren.⁴⁴ Daar bleef het overigens bij.

De rol van Chassé met zijn 3e Divisie bij de veldslagen van Quatre-Bras en Waterloo is zeer beperkt gebleven. Dat Chassé in de laatste fase van de slag bij Waterloo adequaat gehandeld heeft, bevestigt de opvatting dat hij een zeer bekwame divisiecommandant was.

De verliezen van de Nederlanders op 15, 16 en 18 juni waren:

1. 2e Divisie Perponcher (sterkte op 1 juni: 7.700 man): 222 gesneuvelden en 1013 gewonden;
2. 3e Divisie Chassé (sterkte op 1 juni: 6669 man): 51 gesneuvelden en 295 gewonden;
Cavaleriedivisie (sterkte op 1 juni: 3405 man): 173 gesneuvelden en 814 gewonden;
3. Artillerie 2e en 3e Divisie (sterkte op 1 juni 1195 man): 29 gesneuvelden en 129 gewonden.⁴⁵

Hoewel de cijfers onnauwkeurig zijn, kunnen zij goed gebruikt worden om de eenheden onderling te vergelijken. Het is duidelijk dat de divisie Perponcher veel meer bij de strijd betrokken is geweest dan de divisie Chassé. De verliezen van de brigades Detmers en d'Aubremé waren respectievelijk 27 gesneuvelden en 187 gewonden en 24 gesneuvelden en 108 gewonden. Aangezien door het Franse artillerievuur al voor de inzet van de brigade Detmers bij de divisie Chassé doden en gewonden waren te betreuren, is het onwaarschijnlijk dat de inzet van de brigade Detmers van doorslaggevende betekenis is geweest. Zeker wanneer in beschouwing wordt genomen dat bij de overige troepen, die bij Waterloo onder bevel van Wellington stonden, 2.900 gesneuvelden en 8.500 gewonden vielen.

Koning Willem I was buitengewoon tevreden over het optreden van zijn troepen bij Quatre-Bras en Waterloo en verleende aan 1024 Nederlandse militaire voor hun vertoonde moed, beleid en trouw de Militaire Willemsorde. Op 8 juli 1815 werd aan Chassé de onderscheiding van Commandeur in de Militaire Willemsorde toegekend.

juni 1815.

Beste vriend!

De Bataille op heden bij Waterloo geleverd was beslissent, de vijand heeft zijn behoud aan de duisternis te danken; al hun geschut is in onze handen; binne drie weeken zijn wij in Parijs; zo ik mij niet bedrieg in de gevolgen van deze slag.

Ik ben zeer te vreedden over mijne Divisie - alle Uwe vrienden zijn wel - omhelsd U lieve vrouw en kinderen voor Uwen vriend,

David Chassé

| DE BELGISCHE OPSTAND

Het revolutiejaar 1830 ging aan het Koninkrijk der Nederlanden niet onopgemerkt voorbij. De julirevolutie, die in Frankrijk de Bourbons de koningstroon kostte, had een sterke weerslag in de Zuidelijke Nederlanden. De opgedrongen vereniging met de Noordelijke Nederlanden zorgde voor een toenemende politieke en sociale onrust. De hoge voedselprijzen en grote werkloosheid veroorzaakten bij de lagere bevolgingsklassen grote sociale ontevredenheid, terwijl de Belgische elite en gegoede burgerij weinig gelukkig waren met het onderdak in het Koninkrijk der Nederlanden. In augustus 1830 kwam het in Brussel tot een uitbarsting. De volkswoede ontladde zich met vernielingen en andere gewelddadigheden. Voor de welgestelde burgerij, die de Belgische onafhankelijkheid nastreefde, was een snel herstel van orde en rust van primair belang. Daartoe werden burgerwachten opgericht, die vanuit de militaire

⁴⁴ Voor de brief van Chassé en het antwoord daarop van lord Hill zie: J. Bosscha, *Neerlands heldendaden* 3, 634-635.
⁴⁵ N. Vels Heijn, *Waterloo*, 134-135. De gegevens onder 1 en 2 vermeld slaan op de infanteristen.

magazijnen van wapens werden voorzien, en werd een voorlopig bestuur gevormd. Namen, Luik en de andere Belgische steden volgden onmiddellijk het Brusselse voorbeeld. Er werd een Voorlopig Bewind gevormd, dat op 4 oktober 1830 de Belgische onafhankelijkheid uitriep. Een uitzondering vormde aanvankelijk Antwerpen. De gegoede burgerij profiteerde van de voorspoed in de haven, die sedert de eenwording met de Noordelijke Nederlanden weer tot bloei was gekomen. Bovendien was men in de Scheldestad in het algemeen pro-Oranje. Nadat de Belgische onafhankelijkheid was uitgeroepen, koos Antwerpen toch voor het Belgische kamp.

Onder druk van de grote mogendheden, die de Belgische onafhankelijkheid hadden erkend, kwam er een wapenstilstand tussen België en Nederland tot stand. Hoewel koning Willem I aanvankelijk geprotesteerd had tegen de erkenning van de Belgische onafhankelijkheid, aanvaardde hij in 1831 de in Londen opgestelde voorwaarden van de scheiding.⁴⁶ Het Belgische Nationale Congres wees de voorwaarden af waarna er nieuwe voorstellen kwamen, die weer door Willem I afgewezen werden. Deze gang van zaken herhaalde zich, zodat de kwestie zonder een oplossing te vinden zich voortsleepte.

Tegen beter weten in bleef Willem I de hele kwestie als een binnenlandse aangelegenheid beschouwen. De mogelijkheid om door een vertragingstactiek de scheiding alsnog ongedaan te maken, leek hem niet uitgesloten. Mocht uiteindelijk alles toch tegenzitten, dan was het zaak bij de boedelscheiding zo voordelig mogelijk voor de dag te komen. Hiervoor beschikte de koning over twee belangrijke troeven: de vesting Maastricht en de Citadel van Antwerpen, die nog vast in Nederlandse handen waren. Ook waren de kleine forten Lillo en Liefkenshoek bij Antwerpen in Nederlandse handen, terwijl het Schelde-flottielje onder bevel van kapitein-ter-zee J.C. Koopman de Schelde bij Antwerpen blokkeerde. De land- en zeestrijdkrachten bij Antwerpen hadden meer een politieke dan een militaire taak, want zij zouden het wisselgeld moeten vormen, als het aan de onderhandelingstafel tot zakendoen zou komen.

Toen er door de halsstarrigheid van koning Willem I een politieke oplossing uitbleef, sloten Frankrijk en Engeland met België op 22 oktober 1832 een overeenkomst over de ontruiming door de Nederlanders van de Citadel van Antwerpen. Een Frans leger ter sterkte van 90.000 man zou voor de uitvoering zorgen.

| PRATEN OF VECHTEN?

Na plaatsingen in Brussel en Leuven werd Chassé op 15 februari 1819 als opvolger van de overleden generaal Andreas van de Plaat (1761 – 1819) commandant van het Vierde Groot Militair Kommando dat uit Noord-Brabant, Zuid-Brabant en Antwerpen bestond. Zijn standplaats was Antwerpen

Toen op augustus 1830 de Belgische opstand uitbrak, had Chassé in Antwerpen een troepenmacht van ruim 4600 man tot zijn beschikking. Deze troepen waren op verschillende plaatsen in de stad en in de Citadel, die net buiten de stad lag, ondergebracht. De Citadel was een vestingwerk dat in de zestiende eeuw in opdracht van de hertog van Alva was gebouwd om bij onlusten de bevolking van de stad onder controle te kunnen houden. Hoewel de vesting in de loop der eeuwen aan de nieuwe eisen van de oorlogvoering aangepast werd, bleef de vijfhoekige grondvorm behouden.

13. Antwerpen met de citadel. (Bron: Breda's Museum)

Volgens de toen geldende reglementen mochten militaire commandanten voor de handhaving van orde en gezag alleen ingrijpen op verzoek van de burgeroverheden. Voor Chassé betekende dit dat hij aan verzoeken van het Antwerpse stadsbestuur om militaire steunverlening moest voldoen. En dat verzoek kwam er. Teneinde onlusten in de stad te voorkomen, wilde het stadsbestuur de burgerwacht bewapenen en vroeg aan Chassé om wapens en munitie. Die gaf daar gevolg aan en liet op 30 augustus aan de Antwerpse burgerwacht 500 geweren en 4000 patronen verstrekken om de orde te handhaven.⁴⁷ Toen later de Belgische opstand succesvol bleek te zijn, hebben verschillende auteurs Chassé ten onrechte verweten dat hij de opstandelingen bewapend had.

Toen de onrust in Antwerpen steeds meer bleef toenemen, kondigde Chassé op 19 september 1830 de staat van beleg af. Omdat het nog steeds niet duidelijk was hoe het uiteindelijk met de Belgische opstand zou aflopen, stond Chassé voor een dilemma. Met een hard militair ingrijpen kon misschien de opstand bedwongen worden, maar anderzijds was

⁴⁶ Deze z.g. Januari-protocollen betroffen de vaststelling van de Belgisch-Nederlandse grens, de verdeling van de staatsschuld, de toekomstige positie van Luxemburg, het recht van de vrije vaart op de waterwegen en dergelijke.

⁴⁷ J. Bosscha, *Neerlands heldendaden* III, 427.

dan de kans op een behoud van België binnen het Koninkrijk der Nederlanden voorgoed verkeken. In de instructies die hij uit Den Haag kreeg, stond bovendien dat de Belgen als landgenoten behandeld moesten worden, maar dat hij tevens rust en orde moest herstellen. Chassé koos daarom de weg van overleg met de Antwerpse burgerlijke overheden. Door de toenemende onrust en provocerend gedrag van sommige opstandelingen, waarbij zelfs troepen van Chassé beschoten werden, zag Chassé zich gedwongen om op 17 oktober 1830 al zijn troepen in de Citadel te concentreren. Gedwongen door de toenemende Belgische agressie zag hij zich gedwongen op 27 oktober de stad vanuit de Citadel gedurende enige uren te bombarderen. Het Antwerpse stadsbestuur nam onmiddellijk contact met Chassé op om tegen de toezegging van een beëindiging van vijandelijke acties tegen het Nederlandse leger een staakt-het-vuren te verkrijgen. Chassé gaf daar gevolg aan en gedurende enige tijd was de rust hersteld. Toch bleef de spanning bestaan en werden regelmatig van weerszijden de gemaakte afspraken geschonden. Het Antwerpse stadsbestuur stond daarbij voor de vrijwel onmogelijke taak provocaties van heethoofden en op hol geslagen 'vrijheidsstrijders' te voorkomen.

Koning Willem I was zeer te spreken over het optreden van Chassé in Antwerpen en stuurde de kunstschilder Jan Willem Pieneman naar Antwerpen om een portret van Chassé te schilderen. Het schilderij bevindt zich thans in het Rijksmuseum in Amsterdam.

14. David Hendrik Chassé door Jan Willem Pieneman, 1832
(Bron: Rijksmuseum, Amsterdam)

De activiteiten van Chassé in Antwerpen werden in Nederland in de media op de voet gevolgd. Robidé van der Aa schreef er zelfs een lied van vier coupletten over en publiceerde dat op 8 november 1830. In het eerste couplet plaatste hij Chassé gelijk op het niveau van de grote zeehelden uit de zeventiende eeuw.

Het lied van Chassé

Wie praat aan 't hoofd der heldenstoet?	Chassé
Wie heeft gebroken Hollands bloed?	Chassé
Wie spreekt, uit monden van metaal,	
Der Trompen en de Ruiters taal?	Chassé
Chassé, Chassé, Chassé. (bis.)	

Zijn geboortestad Tiel schonk Chassé een gouden eredegen, die een deputatie van zes personen persoonlijk aan hem in de Citadel met een begeleidende brief overhandigde.⁴⁸ Dit maakt nog eens duidelijk dat de Citadel via de Schelde nog steeds bereikbaar was. Nadat de verbinding aanvankelijk met oorlogsschepen onderhouden werd, schakelde Chassé in 1832 een beurtschipper in.

Als dank voor de eredegen gaf Chassé daarop aan Tiel een portret van hem dat Nicolaas Pieneman, de zoon van Jan Willem Pieneman, geschilderd had.⁵⁰ Het gemeentebestuur dat met het schilderij zeer verguld was, stuurde naar Chassé een bedankbrief. Chassé is op het schilderij afgebeeld met de Militaire Willemsorde en het Légion d'honneur. Op de linkerborst van Chassé is de Militaire Willemsorde geborduurd.

De Nederlandse visie op het bombardement van 27 oktober 1830 werd duidelijk verwoord op de bronzen gedenkpenning die in 1832 ter herdenking van dat bombardement vervaardigd werd. Op de ene kant staat Chassé afgebeeld, terwijl op de andere kant staat: *Hij tuchtigde het Verraad, en handhaafde het wettig gezag. Antwerpen op bevel van den Gen. Chasse gebombardeerd op XXVII oktober MDCCCXXX.*

In de Belgische kranten verschenen in 1831 allerlei berichten over de slechte gezondheidstoestand van Chassé. Hij zou zelfs overleden zijn. Van Nederlandse kant werd daar op 2 juli 1831 met het volgende bericht in de Nederlandsche Staatscourant op gereageerd:

15. Eredegen in goud door Tiel aan Chassé aangeboden. (Bron: Collectie Flipje en Streekmuseum Tiel)⁴⁹
16. Portret van Chassé door Nicolaas Pieneman, 1832. (Bron: Collectie Flipje en Streekmuseum Tiel)

48 Voor de tekst van de begeleidende brief zie: W.J. Del Campo, genaamd Camp, *Het leven en krijgsbedrijven van David Hendrikus Baron Chassé* ('s-Hertogenbosch, 1849), bijlage 23.

49 Chassé had in zijn testament bepaald dat de degen en al zijn onderscheidingen voor Tiel bestemd waren.

50 Nicolaas Pieneman heeft verschillende werken van zijn vader nageschilderd. Dit schilderij is op paneel geschilderd.

De Antwerpse en in navolging daarvan de andere Belgische bladen hebben in de afgelopen weken met hun waarheidsliefde een reeks van berichten over Luitenant-Generaal Chassé gepubliceerd, die zij misschien beter onder het opschrift “Hartewensen” hadden moeten plaatsen. Zij hebben eerst vermeld, dat de Bevelhebber aan waterzucht leed en daarom op de citadel van Antwerpen door Generaal Des Tombes was vervangen. Vervolgens dat Generaal Chassé was teruggekeerd naar Holland en dat hij tijdens die terugreis was overleden.

*In tegenstelling tot deze berichten ontvangt onze Regering dagelijks rechtstreekse berichten van Luitenant-Generaal Chassé, gedagtekend uit de Citadel van Antwerpen en niet zelden door hem eigenhandig geschreven. Aan de bovenvermelde leugens zouden wij dan ook met een diep stilzwijgen zijn voorbij gegaan, indien ons niet uit het Londense blad *The Times* was gebleken, dat ook die schrijvers - die zich anders in hun beschouwingen over de Belgische zaak door onpartijdigheid onderscheiden - zich daardoor hebben laten misleiden.*

Op 16 november 1832 overschreed het Franse *Armée du Nord* (Noorderleger) ter grootte van 66.400 man en 14.242 paarden, de grens en rukte op naar Antwerpen.

De directeur-generaal van oorlog, De Eerens, schreef een lange brief aan generaal Chassé met daarin de voorschriften van de Hollandse regering over de verdediging van de Antwerpse citadel. Vooral het slot van deze brief is van belang geweest voor het verdere verloop van de strijd. Hierin benadrukte De Eerens: “*Gij moet de citadel niet tot het uiterste verdedigen, maar wanneer gij denkt dat er genoeg gedaan is voor eer en plicht, dan moet gij haar overgeven.*”

| DE BELEGERING ⁵¹

Nadat de Franse troepen in de omgeving van Antwerpen hun kwartieren betrokken hadden, werd in de nacht van 29 en 30 november 1832 door het openen van de eerste parallel (belegeringsloopgraaf) met het beleg daadwerkelijk een aanvang gemaakt. Op 30 november zond Gérard een afgezant met een schrijven waarin de vesting werd opgeëist, naar Chassé. Deze weigerde uiteraard daaraan gehoor te geven en verweet in zijn antwoord Gérard dat deze door het openen van de eerste parallel, voordat de vesting was opgeëist, de regels van de oorlogvoering had geschonden.

Tijdens de daarna volgende onderhandelingen werd afgesproken dat de vesting niet vanuit de stadzijde zou worden aangevallen om onnodige schade aan de stad te voorkomen. Een afspraak die in het voordeel van Chassé was, omdat de Citadel aan stadzijde het zwakst was.

Op 30 november om 12.00 uur werden de Fransen voor de eerste keer vanuit de vesting onder vuur genomen. Het duurde tot 4 december, voordat de Fransen voldoende geschut in stelling hadden gebracht om het Nederlandse vuur te beantwoorden. De belegering trok veel toeschouwers en achter de ramen van hoge gebouwen in Antwerpen kon men zitplaatsen huren om de strijd in alle rust te kunnen gadeslaan.

Nadat het fort St. Laurent gevallen was, begonnen de Fransen met het bresschieten. Dit hield in dat één plaats van de hoofdwal zwaar beschoten werd, zodat er een bres (gat) ontstond, waardoor de bestorming van de vesting kon plaatsvinden. Was eenmaal een bres in de vestingwal geschoten dan hadden de verdedigers hun uiterste best gedaan en kon met ere gecapituleerd worden.

17. De belegering van de Citadel van Antwerpen (Bron: Historische Verzameling KMA)

Op 22 december 1832 was het gat in de omwalling bij het bastion Toledo zo groot geworden dat Chassé van mening was dat de vesting onverdedigbaar was geworden. Tijdens een bijeenkomst van de Raad van Verdediging waren de meningen over de vraag of men al moest capituleren, verdeeld. Uiteindelijk besloot Chassé om op 23 december 1832 te capituleren.

| DE CAPITULATIE

In de morgen van 23 december begaven de majoors Seelig en Van der Wijck zich in opdracht van Chassé naar het hoofdkwartier van veldmaarschalk Gérard in Berchem om over de ontruiming van de Citadel te onderhandelen. Bij het nieuws dat de strijd gestaakt was, gaven de soldaten van beide partijen uitbundig blijk van hun blijdschap, waarbij zij ook hun tegenstanders toejuichten. Gérard bezocht in gezelschap van de beide zonen van de Franse koning Chassé in zijn kazemat om hem te complimenteren met de heldhaftige verdediging van de Citadel. Het glas werd geheven, terwijl Chassé zijn tegenstander gelukwenste met de behaalde overwinning. Alles verliep volgens de toenmalige oorlogsgebruiken. Tijdens de onderhandelingen moest Chassé steeds aan koning Willem I toestemming voor te nemen beslissingen vragen.

18. Maarschalk Gérard met de twee zonen van de Franse koning op bezoek bij Chassé in zijn kazemat in de Citadel. (Bron: Breda's Museum)

Aan de terugkeer naar Nederland van Chassé en zijn troepen, had Gérard de voorwaarde verbonden dat de Scheldeforten Lillo en Liefkenshoek aan de Fransen zouden worden overgedragen. Die eis werd door koning Willem I afgewezen, waarna Gérard met het voorstel kwam dat Chassé en zijn troepen naar Nederland konden terugkeren wanneer zij op erewoord beloofden niet meer aan gevechtsacties tegen Frankrijk en België deel te nemen zolang de Belgische kwestie nog niet was opgelost. Dit voorstel werd door Chassé van de hand gewezen. Zo bleef alleen de krijgsgevangenschap voor de verdedigers van de Citadel over. Het Scheldeflottielje dat geen kans zag te ontsnappen, was bij de capitulatie inbegrepen.

De Nederlandse verliezen tijdens de belegering bedroegen, inclusief die van het Scheldeflottielje, 124 gesneuvelden, 359 gewonden en 66 vermisten.⁵² Koning Willem I toonde zijn bewondering voor de dappere verdedigers van de Citadel door het toekennen van een groot aantal onderscheidingen. Aan Chassé werd op 25 december 1825 het Grootkruis van de Militaire Willemsorde toegekend.

De verdediging van de Citadel was van meet af aan een verloren zaak en betere scheidsbepalingen met België heeft zij niet tot gevolg gehad. Het was de in zijn eer gekwetste koning Willem I, die tevredengesteld moest worden. En dat is wat soldatenbloed alleszins waard, althans zo werd in sommige kringen gedacht.

Na de belegering lieten een groep Antwerpse bewonderaars van Chassé een gouden erpenning met zijn beeltenis erop vervaardigen. Op de achterkant van de penning staat

een afbeelding van Antwerpen in puin met er om heen: *Valeureux en défendant, généreux en épargnant* (Dapper zich verdedigend, edelmoedig door te ontzien). Tevens staat daar *dec MDCCCXXXII*. De tekst en de afbeelding maken duidelijk dat de Antwerpenaren vernielingen tijdens de oorlog onvermijdelijk vonden, maar de pogingen van Chassé onnodig geweld te vermijden, zeer bewonderden.

De penning en de begeleidende brief die door 126 Antwerpenaren ondertekend was, maken duidelijk dat in Antwerpen ondanks de Belgische afscheiding een aantal notabelen niet anti-Nederlands waren.⁵³ Ondanks de heldenstatus van Chassé was er in de negentiende eeuw van militaire kant nog al wat kritiek op het beleid van Chassé tijdens de Belgische opstand. Men vond dat hij te passief op de ontwikkelingen in Antwerpen gereageerd had. Met name werd hem verweten dat hij tijdens de belegering nauwelijks zijn kazemat uit was geweest. De eerder genoemde I.L. Uijterschout mengde zich in de jaren dertig van de twintigste eeuw met verve in dat debat. Volgens hem had Chassé tijdens de Tiendaagse Veldtocht (2 augustus – 12 augustus 1831) Antwerpen moeten bombarderen om zo Belgische troepen te binden. De kritiek op het 'passieve' beleid van Chassé werd hoofdzakelijk ingegeven door de gedachte dat bij hard ingrijpen tegen de oproerlingen de eenheid van het Koninkrijk gered had kunnen worden. Zonder te ontkennen dat Chassé door zijn lichamelijke beperkingen niet al te beweeglijk was, moet gesteld worden dat hij gezien de gecompliceerde situatie verstandig gehandeld heeft en moet de kritiek op hem afgewezen worden.

19. Gouden gedenkpenning met afbeelding van Chassé.
(Bron: Collectie Flipje en Streekmuseum, Tiel)

DE KRIJGSGEVANGENSCHAP

Saint-Omer was als plaats uitgekozen omdat daar grote leegstaande kazernes waren en het niet ver van Antwerpen lag. Bovendien werden er krijgsgevangenen in Aire en Bethune ondergebracht. Chassé, die met Franse begeleiding per koets reisde, onderbrak zijn reis naar Saint-Omer in Bergues om daar oude vrienden uit zijn Franse tijd te ontmoeten.⁵⁴ In Saint-Omer was hij comfortabel ondergebracht met een grote bewegingsvrijheid: hij resideerde meer in Saint-Omer dan dat hij daar gevangen zat. Het verliep allemaal volgens de toen geldende gewoonten, waarbij de officieren een grote bewegingsvrijheid hadden: die overigens op hun erewoord beloofd hadden niet te zullen ontsnappen.

⁵² De Franse verliezen zijn ongeveer van gelijke orde.

⁵³ Voor de tekst van de brief zie: W.J. Del Campo, genaamd Camp, *Het leven en krijgsbedrijven van David Hendrikus Baron Chassé* (s-Hertogenbosch, 1849), bijlage 36.

⁵⁴ H. Piers, *Histoire de la ville de Bergues*, 71.

In Nederland werd ter ondersteuning van de landgenoten in Franse krijgsgevangenschap een *Fonds van Erkenntenis voor de Strijders op de Citadel*, 1833 opgericht. Er vonden landelijke geldinzamelingen plaats waarvan de opbrengst naar Chassé in Saint-Omer werd overgemaakt. Op 2 juni 1833 informeerde maarschalk Soult Chassé over de vrijlating en de terugkeer naar Nederland van de Nederlandse krijgsgevangenen. Vanaf 7 juni werden zij in drie kolonnes naar Duinkerken verplaatst, waar de Franse marine voor het verdere transport zorgde. Voor de afvoer van de zieken en gewonden was een aparte regeling gemaakt. Alle eigendommen werden teruggegeven en de soldij werd tot de inscheeping door de Fransen doorbetaald. De wapens en de uitrusting zouden door de zorg van de Belgen naar Vlissingen gebracht worden. Voor Chassé had Soult nog een speciale boodschap:

*Vous êtes parfaitement libre Monsieur le Général de suivre pour votre personne la mouvance de vos troupes, ou de vous rendre en Hollande par telle direction que vous conviendra.*⁵⁵

Chassé zelf schreef aan maarschalk Gérard een brief waarin hij om teruggave van het vaandel van het 10e Regiment Infanterie vroeg, dat bij de capitulatie van de Citadel in Franse handen gevallen was. Volgens Chassé viel het vaandel onder de bepaling van de teruggave van de uitrustingsstukken. Wanneer het vaandel tijdens de gevechten door de Fransen veroverd was, lagen de kaarten uiteraard anders. Gérard nam de brief voor kennisgeving aan en het vaandel bleef in Frankrijk.

De terugkeer van Chassé en zijn soldaten uit de Franse krijgsgevangenschap werd in Nederland uitbundig gevierd. Er werden herdenkingspenningen geslagen en er was een explosie van welkomstliederen en gedichten. Zo publiceerde Hendrik Tollens in juni 1833 een gedicht van zestien coupletten met de titel: *Aan Chassé en zijn krijgsmakkers bij hun terugkeer in 't vaderland*. Het eerste couplet was als volgt:

Met feestgedruisch en paukgeschal
 Ontvangt en groet U stad en wal,
 De kransen en de vanen wappren;
 't Is één gejuich, 't is ééne kreet,
 Nu weêr de keur van Neêrlands dappren
 Op Neêrlands vrijen bodem treedt.

Na zijn terugkeer uit de Franse krijgsgevangenschap werd Chassé op 12 juli 1833 in Den Haag door koning Willem I in audiëntie ontvangen. Veel rust werd de held niet gegund, want op 27 januari 1834 benoemde de koning hem tot opperbevelhebber van de belangrijke vestingstad Breda. Vergezeld door zijn trouwe stafchef, kolonel Jhr. Hybo de Boer, arriveerde hij daar op 10 februari. Met De Boer nam hij zijn intrek in hotel *De Kroon* aan de Boschstraat, waar hij kennis maakte met zijn tijdelijke voorganger, het stadsbestuur en de hoofdofficieren van het garnizoen Breda. Die zelfde dag nog schreef hij in een kort briefje aan het stadsbestuur: *Ik heb de eer UEdelachtbare te informeren, dat ik heden het Opperkommando dezer Vesting heb aanvaard.*⁵⁶

Hoewel in de stad nog steeds de Staat van Beleg van kracht was en Chassé daardoor boven de burgerautoriteiten stond, waren er door de afwezigheid van oorlogshandelingen weinig problemen tussen hem en het stadsbestuur. Dat werd bevestigd door de bedankbrief van het stadsbestuur aan Chassé bij de beëindiging van de Staat van Beleg in 1839.⁵⁷

Nadat koning Willem I in 1839 de Belgische onafhankelijkheid eindelijk accepteerde, werd het leger gedemobiliseerd. Chassé werd op 14 juli 1839 eervol ontslagen. In de ontslagbeschikking van 19 juli 1839 van de Directeur-Generaal van Oorlog was onder meer bepaald:

, en zulks onder toekenning van denselven van het voortdurend genot van zijn tegenwoordig tractement doch zonder behoud van de indemniteit voor fourage.⁵⁸

Toegekende pensioenen waren een gunst van de koning, want pensioenrechten bestonden toen niet.⁵⁹ De halsstarrigheid van koning Willem I had de Nederlandse staat tot bijna een bankroet gebracht en er moest bezuinigd worden. Zo werd op 1 januari 1841 het pensioen van Chassé tot het normale generaalspensioen van f 4000,- per jaar teruggebracht.

De loopbaan van Chassé was in 1839 nog niet voorbij, want hij werd op 18 oktober van dat jaar door de koning benoemd tot lid van de Eerste Kamer. Het leverde hem f 3000,- per jaar op. De vergaderingen daarvan heeft hij nooit bij kunnen wonen, omdat hij door een liesbreuk zeer slecht ter been was. Hij zou die liesbreuk in 1827 door een val van zijn paard in Ravels hebben opgelopen. Aangezien die val medisch gezien nooit een liesbreuk kan hebben veroorzaakt, klinkt het martialer die ouderdomskwaal aan een val van het paard toe te schrijven. In de literatuur wordt steeds vermeld dat hij slecht ter been was. Erg bezwaarlijk was zijn afwezigheid niet, want de Eerste Kamer werd toen niet gekozen, maar door de koning samengesteld. De term *ménagerie du roi* die toentertijd in de Zuidelijke Nederlanden gehanteerd werd, maakt duidelijk dat de Eerste Kamer geen politieke betekenis had. Aan het kamerlidmaatschap kwam op 2 oktober 1848 een einde.

DE HERINNERING

Op 12 februari 1838 liet Chassé een nieuw testament op stellen waarin onder meer bepaald was:

Als een bewijs mijner bijzondere achting en gehechtheid aan mijne geboorteplaats de Stad Thiel legatee en vermaak ik aan de zelve tot een aandenken den gouden Eeredegen, door gemelde Stad ter gelegenheid van het Bombardement van Antwerpen in het Jaar Achttien honderd Een en dertig aan mij verëerd en bovendien alle militaire decoratiën of Eeretekenen en medailles door mij hetzij vroeger hetzij in later tijden verworven.⁶⁰

Andere begunstigden waren de zuster van Chassé en de weduwe van zijn vriend kolonel jhr. De Boer, die bij hem inwoonde.

Toen het Antwerpse stadsbestuur in de jaren zestig van de negentiende eeuw besloot de Citadel in verband met de stadsuitbreiding te slopen, moest een oplossing gevonden worden voor de graven van de Nederlandse militairen die in Antwerpen tijdens de Belgische opstand gesneuveld waren. De oplossing van het probleem werd geheel in de tijdgeest aan koning Willem III toegekend. Ds. M.A. Perk schreef daarover:

55 NA, 2.21.008.02, Brief van Soult aan Chassé, inv.nr. 36.

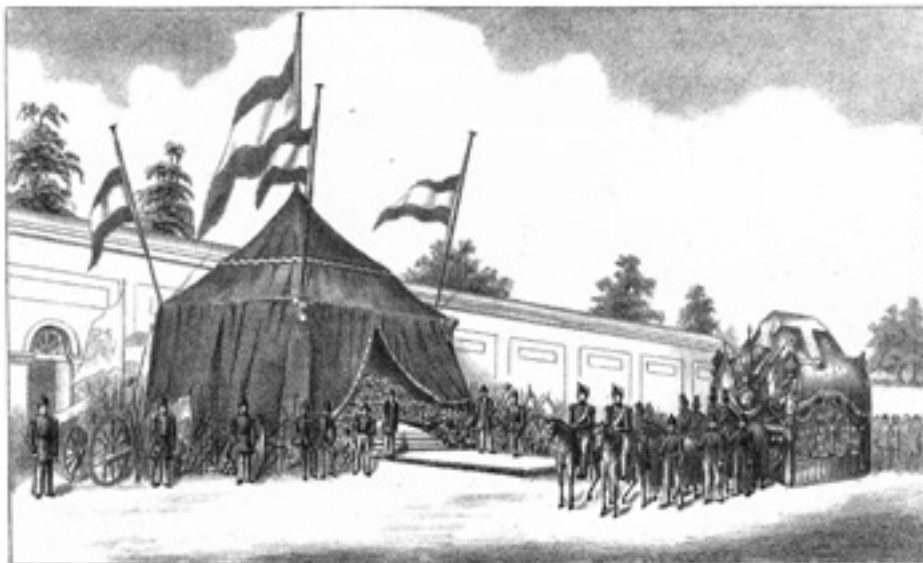
56 NA 2.21.008.02, Collectie 068 D.H. Chassé, inv.nr.1. Benoeming Chassé tot opperbevelhebber van de vesting Breda.

57 NA, 2.21.008.02, Collectie 068 D.H. Chassé, inv.nr.39. Brief van burgemeester en wethouders aan Chassé.

58 NA, 2.21.008.02, Collectie 068 D.H. Chassé, inv.nr. 2, ontslagbeschikking Chassé.

59 De militaire pensioenen werden vanaf 1851 bij wet geregeld.

60 Stadsarchief Breda, manuscript *David Hendrik Chassé* van Jacques Jespers, 91.

20. Overdracht van de negen stoffelijke overschotten in Antwerpen Bron: M.A. Perk, *Het Citadel-Monument te Ginneken* (Breda, 1874)

*Met welwillendheid en sympathie werden van die zijde [de Belgische] onze voorstellen ontvangen, en de krachtadigste medewerking werd toegezegd, toen in 1869 bij onzen Koning het nobele plan oprees om het stoffelijk overschot van de Militairen, die bij de verdediging der Citadel gesneuveld en aldaar begraven waren, door een Nederl. Oorlogsvaartuig van Antwerpen te doen afhalen en het plechtig hier te lande ter aarde te bestellen.*⁶¹

Voor herbegraving viel de keus op het kerkhof van de Hervormde Kerk in Ginneken bij Breda. Daar was niet alleen Chassé begraven, maar verscheidene andere verdedigers van de Citadel, zoals kolonel jhr. H. de Boer en luitenant-generaal H.G. Seelig.⁶² Zo dicht mogelijk bij het graf van Chassé werd een grafkelder voor de gesneuvelden aangelegd.

Aangezien van 20 tot 22 augustus 1871 in Breda de reünie van de vereniging Het Metalen Kruis gehouden zou worden, werd beslist de herbegraving van de eerste negen geïdentificeerde gesneuvelden in die periode te laten plaatsvinden. In nauwe samenwerking met de Belgische regering werd de plechtige overdracht van de gesneuvelden voorbereid.

Op 18 augustus 1871 ging het Nederlandse eskader dat de stoffelijke overschotten naar Nederland zou brengen, bij Antwerpen voor anker.⁶³ De Belgen losten als welkomstgroet saluutschoten, die door de Nederlandse schepen beantwoord werden. De Nederlandse deputatie stond onder bevel van generaal-majoor M.D. graaf van Limburg Stirum, die zelf aan de verdediging van de Citadel had deelgenomen en daarbij zijn rechterbeen had verloren. Bij de plechtige overdracht op 21 augustus waren alle nog in leven zijnde verdedigers van de Citadel uitgenodigd.⁶⁴

Met grote plechtigheid werden de stoffelijke overschotten aan boord van de schepen gebracht, waarna het eskader de reis naar Moerdijk aanvaardde. Op 22 augustus vond onder grote belangstelling de ontscheping plaats. Er werden saluutschoten gelost, de kerkklokken luiden, er was een erewacht van jonge meisjes en de burgemeester van Zwaluwe hield een welkomst-

21. Herinneringskaart van de bijzetting van de negen gesneuvelden, 1971. (Bron: Breda's Museum, Breda) 1874)

toespraak. Vervolgens werd per trein de reis naar Breda voortgezet waar men om 11.30 uur aankwam. Daar werd de lijkstoet opnieuw geformeerd. Namens koning Willem III was de minister van Oorlog, generaal-majoor A. Engelvaart daarbij aanwezig. Voordat de stoet zich in beweging zette, hield Engelvaart een korte toespraak waarin hij onder meer zei:

Zijne Majesteit, onze geëerbiedigde Koning heeft mij den vereerenden last opgedragen, om de stoffelijke overblijfselen van de dapperen, die voor het Vaderland het leven lieten, op de Citadel begraven werden, gedurende de overbrenging van hier naar hunne laatste rustplaats op vaderlandschen bodem, met een lauwerkrans en een immortellenkrans te versieren.⁶⁵

Onder de tonen van de treurmarsen, die het muziekkorps van de Grenadiers en Jagers en het muziekkorps van het Zesde Regiment Infanterie, ten gehore brachten, vertrok de stoet. Via de Boschstraat, St.-Catharinastraat, Grote Markt, Ridderstraat, Eindstraat en Ginnekenstraat werd Ginneken bereikt. Op het kerkhof werden de kisten langs de graven van Chassé en De Boer gedragen en voor de nieuwe grafkelder geplaatst. Vervolgens hield generaal-majoor M.D. graaf van Limburg Stirum een lange toespraak, waarin hij uitvoerig op de belegering inging. Daarna volgden er weer saluutschoten en werden de kisten langzaam in de grafkelder neergelaten.

61 M.A. Perk, *Een reünie en een uitvaart*, 65-66.

62 De Boer was tijdens de belegering chef-staf van Chassé geweest en Seelig in de rang van majoor commandant van de artillerie. Seelig had zijn militaire loopbaan beëindigd als gouverneur van de Koninklijke Militaire Academie.

63 Het eskader bestond uit de volgende schepen: Valk, Schorpioen, Buffel, Heiligerlee, Tijger en Krokodil.

64 Voor hen die dat financieel niet konden trekken, werden de reis- en verblijfkosten door het Rijk vergoed.

65 M.A. Perk, *Een reünie en een uitvaart*, 95.

Van de negen gesneuvelden waren er acht officier en een sergeant-majoor. Twee van hen waren in 1830 gesneuveld en zeven tijdens de belegering door de Fransen.⁶⁶

Toen eenmaal besloten was de gesneuvelden in Ginneken te herbegraven, kwam ook de gedachte op om daar ter hunner nagedachtenis een monument op te richten. Uiteraard had koning Willem III dit wederom uitgedacht. Hij had een commissie van tien personen onder voorzitterschap van mr. R.J. graaf Schimmelpenninck van Nijenhuis benoemd, die de totstandkoming van het monument organiseren moest. In augustus 1871 werd de Nederlandse bevolking opgeroepen om een financiële bijdrage voor het op te richten monument te leveren. De oproep had succes, want in korte tijd werd er f 10.675,15 opgehaald.⁶⁷ Voor het ontwerp van het monument werd een prijsvraag uitgeschreven, die de Delftse hoogleraar E. La Comblé won. Aangezien zijn ontwerp te duur was, werd een combinatie van de twee ontwerpen die de Haagse architect H.P. Vogel ingestuurd had, voor realisatie uitgekozen.

Aangezien er op het kerkhof waar de negen gesneuvelden begraven waren, geen plaats was en het monument voor voorbijgangers goed zichtbaar moest zijn, werd besloten het monument aan de noordzijde van de kerk te plaatsen. Voor de plaatsing van het monument werd eerst een nieuwe grote grafkelder gebouwd, zodat er voldoende plaats zou zijn voor de gesneuvelden die later in Ginneken herbegraven zouden worden. Op 3 oktober 1874 werden de negen gesneuvelden in de nieuwe grafkelder bijgezet.

Het monument werd op 30 november 1874 door koning Willem III, die in gezelschap van zijn beide zonen was, onthuld. Het was slecht weer, maar de belangstelling was groot en volgens de kranten werd de koning door de verzamelde menigte luid toegejuicht. Na een lunch in het raadhuis van Ginneken vertrok het koninklijke gezelschap naar Den Haag.

De bijzetting van de overige in Antwerpen gesneuvelde militairen vond op 27 oktober 1875 plaats. De avond tevoren was vanuit Antwerpen een verzegelde wagon met tientallen lijkkasten op het station van Breda gearriveerd. Nadat op 27 oktober de lijkkasten tijdens een korte plechtigheid aan de Nederlandse autoriteiten waren overgedragen, werd op de Terheijdenseweg de begrafenisstoet met ere-escorte geformeerd en men vertrok naar Ginneken vertrokken. Daar werden tijdens een korte plechtigheid de gesneuvelden in de grafkelder bijgezet.

Omdat het graf van Chassé zeer verwaarloosd was en het gevaar bestond dat het in de toekomst geruimd zou worden, vroeg de kerkvoogd van de Hervormde Kerk in Ginneken, H. Wetselaar, in 1907 aan koningin Wilhelmina te bewerkstelligen dat Chassé in de grafkelder bij het monument bijgezet zou worden. Wetselaar vroeg de koningin tevens of de kosten daarvan voor rekening van het Rijk konden komen gezien de krappe kerkelijke kas. Zijn verzoek had succes en de Overheid ging tot actie over. Er

22. Het Citadelmonument en de graftombe van Chassé in Ginneken. (Bron: Foto R. Moulen Janssen, 2012)

23. Herdenking bij het graf van Chassé en het Citadelmonument op 20 december 1932. (Bron: beeldbank Nederlands Instituut voor Militaire Historie)

werd een nieuwe grafkelder gebouwd, waarna op 18 juni (Waterloo-dag) 1907 de herbegrafenis van Chassé volgde. Tijdens die plechtigheid voerde generaal F.A. Vaillant het woord. Over de patriottische tijd van Chassé zei Vaillant: *Welke in jeugdige leeftijd ook zijne politieke overtuiging moge zijn geweest, steeds was hij tegenover ieder de meest ridderlijke soldaat, ...*⁶⁸ Door de patriottische gezindheid van Chassé als een kleine jeugdzonde te beschouwen, kon de held voor het Oranjekamp behouden blijven. Vaillant liep daarmee goed in de pas met Del Campo, genaamd Camp, Bosscha en de andere orangistische schrijvers.

Op 20 december 1932 werd de belegering van de Citadel op grootscheepse wijze herdacht. Aanwezig waren generaal-majoor Ter Beek als vertegenwoordiger van koningin Wilhelmina, de Commissaris van de Koningin van Noord-Brabant, generaal C.J. Sniijders, de gouverneur van de KMA, generaal-majoor G.J.H. van der Harst, en de commandant van het Veldleger, luitenant-generaal W. Röell, die de herdenkingstoespraak hield.

De laatste herdenking van de Citadel in Ginneken vond op 16 december 1982 plaats. De Nationaal Commandant, generaal-majoor C.E. Cohen, legde bij het monument een krans als eerbewijs aan de verdedigers van de Citadel, toen 150 jaar geleden. Voor die gelegenheid was het monument door de Genie grondig gerestaureerd. Cohen hield na de kranslegging een korte toespraak, waarbij hij zei:

⁶⁶ Voor een nominatieve opgave zie: M.A. Perk, *Een reünie en een uitvaart*, 132.

⁶⁷ Nadat alle rekeningen betaald waren, bleef er nog f 1.100,00 over. De commissie besloot de rente van dit kapitaal te bestemmen voor toekomstig onderhoud.

⁶⁸ Nieuwe Rotterdamse Courant, 19 juni 1907.

*Zij die in 1832 zijn gevallen, moeten we niet zien als schimmen uit het verleden, maar moeten we op eenzelfde wijze herdenken als de gevallen van 1940, want zij allen zijn in dienst van het vaderland gestorven.*⁶⁹

Na de herdenking hielden op de Koninklijke Militaire Academie in Breda drs. H. Amersfoort, luitenant-kolonel drs. J.W.M. Schulten en brigadegeneraal B. Bouman voordrachten over de belegering van de Citadel. Deze werden in 1983 in het KMA-blad Parade gepubliceerd. De Bevelhebber van de Landstrijdkrachten had voor de herdenking toestemming gegeven onder voorwaarde dat het uiterlijk vertoon zeer beperkt zou zijn. Het herdenken van gesneuvelde militairen stond toen bij de legerleiding kennelijk niet hoog genoteerd.

In 1899 was in Breda een nieuwe kazerne gereed gekomen, die de naam Chassékazerne kreeg. De Bredase bevolking schonk toen een borstbeeld van Chassé, dat een plaats in het hoofdgebouw van de kazerne kreeg. Toen Defensie in 1993 de Chassékazerne afstootte, werden op het vrijgekomen kazerneterrein een luxueuze woonwijk, het Chassépark, en het Chassétheater gebouwd.⁷⁰ Na enige omzwervingen kreeg het borstbeeld een definitieve plaats in de hal van het theater.

In het overgebleven hoofdgebouw van de Chassékazerne werden het Breda's Museum en het Stadsarchief Breda ondergebracht.

24. Borstbeeld van Chassé (Bron: Fotoarchief KMA, Breda)

NABESCHOUWING

Indien Chassé vergeleken wordt met tijdgenoten, zoals de generaals Hendrik George graaf de Perponcher Sedlnitsky (1771 - 1856), Andreas Johan Hendrik van der Plaat (1761 - 1819), Cornelis Kraijenhoff (1758 - 1840) en Jhr. J.W. Janssens (1762 - 1838), kan moeilijk gesteld worden dat hij met kop en schouders boven hen uitstak. Integendeel, Kraijenhoff en Janssens waren zelfs van grotere statuur. De plaats die Chassé in de Nederlandse collectieve herinnering gekregen heeft, dankt hij hoofdzakelijk aan de grote media-aandacht die hij in zijn Antwerpse periode gekregen heeft.

Het gegeven dat Chassé tot de abdicatie van Napoleon op 10 april 1814 voor de keizer is blijven vechten, was geen uitzondering. Janssens vocht ook bij Arcis-sur Aube voor de keizer en raakte daar zelfs gewond. Het wisselen van kamp was toentertijd een normale zaak, mits dat volgens de geldende gewoonten van de oorlogvoering gebeurde. Een goed voorbeeld daarvan is de Pruisische generaal Carl von Clausewitz. Toen Pruisen in 1812 bondgenoot van Napoleon werd, verliet hij het Pruisische leger en nam dienst in het Russische leger. Nadat Pruisen in 1813 naar de Russen overgelopen was, keerde Clausewitz zonder problemen in het Pruisische leger terug en vervolgde hij met succes zijn militaire carrière.

25. Vaandel van het Regiment Genietroepen dat door een nieuw vaandel vervangen is. (Bron: Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag)

26. Vaandel van het 8ste Regiment Infanterie. (Bron: Legermuseum Delft)

69 Parade (februari 1983), 51.

70 Aan de Chassékazerne grensde de Kloosterkazerne, die in 1992 opgeheven werd. In het zeventiende-eeuwse hoofdgebouw kwam een speelcasino, terwijl terreingedeelten bij het Chassépark gevoegd werden.

Volgens Del Campo had Chassé een grote voorkeur voor het bajonetgevecht en had hij daarom de bijnaam *Generaal bajonet* gekregen. Daarmee werd duidelijk gemaakt dat Chassé over zeer bijzondere eigenschappen beschikte, een bewering die kritiekloos door vele anderen is overgenomen. Toentertijd was het gebruik van de bajonet een normaal aspect van het infanteriegevecht. De infanteristen kenden drie gevechtsvormen: de kolonne, de linie en het carré. De geringe vuurkracht en onbetrouwbaarheid van de musketten maakten dat tijdens het gevecht de bajonetten onmisbaar waren. Iedere infanterist was daarom bedreven in het gebruik van dit tot de verbeelding sprekende wapen.⁷¹ Dat Chassé goed gebruik van de bajonetten maakte, bewijst alleen dat hij een goed vakman was en niet dat hij als commandant boven de anderen uitstak.

Vaandels en standaarden nemen bij het Nederlandse militaire ceremonieel een aparte plaats in. Zij dienen als middel om de saamhorigheid en het moreel van de eenheden te verhogen. Als inspirerende voorbeelden zijn wapenfeiten van de betrokken eenheden en hun voorgangers op de vaandels en standaarden vermeld.⁷² Zo staat op het vaandel van het Regiment Oranje Gelderland, dat de tradities van het 8ste Regiment Infanterie voortzet, *Citadel van Antwerpen* vermeld. Wanneer dit vaandel het middelpunt van een militaire plechtigheid is, zullen vermoedelijk zeer weinigen beseffen waar die vermelding voor staat. *Sic transit gloria mundi* (Zo vergaat 's werelds roem).

Literatuur

- H. Amersfoort, *Koning en kanton: de Nederlandse staat en het einde van de Zwitserse krijgsmacht hier te lande 1814 – 1829* ('s-Gravenhage, 1988).
- H. Amersfoort, 'Dienstplicht en de modernisering van Nederland, 1810 – 1813', in: A.M.J.A. Berkvens, J. Hallebeek en A.J.B. Sirks red., *Het Franse Nederland: de inlijving 1810 – 1813* (Hilversum, 2012), 83-106.
- W.G. de Bas, *Quatre-Bras en Waterloo* (Amsterdam, 1939).
- H.M. Beliën e.a., *Nederlanders van het eerste uur. Het ontstaan van het moderne Nederland 1780 – 1830* (Amsterdam, 1996).
- Willem Bevaart, 'Vormende jaren', in: J.R. Bruijn en C.B. Wels red., *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550 – 2000* (Amsterdam, 2003), 287-311.
- J. Bosscha, *Neerlands heldendaden te land. Deel 3* (Leeuwarden, 1875).
- Herman Bosscha, *Geschiedenis der staats-omwenteling in Nederland, voorgevallen in het jaar 1813* (Amsterdam, 1814-1817).
- Martijn van der Burg, *Nederland onder Franse invloed. Culturele overdracht en staatsvorming in de napoleontische tijd* (Amsterdam, 2009).
- H.T. Colenbrander, *Willem I. Koning der Nederlanden. Deel I* (Amsterdam, 1931).
- W.J. Del Campo, genaamd Camp, *Het leven en krijgsoverdrijven van David Hendrikus Baron Chassé ('s-Hertogenbosch, 1849)*.
- H.T. Colenbrander, *Willem I. Koning der Nederlanden, Deel II* (Amsterdam, 1935).
- John Franklin, *Waterloo. Netherlands Correspondence* (Dorchester, 2010).
- Jos Gabriëls, 'Tussen Groot-Brittannië en Frankrijk. De landstrijdkrachten van een onmachtige mogendheid', in: J.R. Bruijn en C.B. Wels red., *Met man en macht. De militaire geschiedenis van Nederland 1550 – 2000* (Amsterdam, 2003), 143-178.
- A. Haak, Chassé (Rijswijk, 1938).
- Helmut Konrad von Keusgen, *Waterloo 1815. Meilenstein europäischer Geschichte*. (Lünen, 1999).
- Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt, *1800: Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag, 2001).
- Paul Knevel en P.J.M. van Mourik-Karremans, *Moed, beleid en trouw, 185 jaar Militaire Willems-Orde* (Den Haag, 2000).
- W.J. Knoop, *Quatre Bras en Waterloo, krijgskundige beschouwingen* ('s-Hertogenbosch, 1855).
- W.A. Knoops, *Gouda 1787. Radicalisering – Revolutie – Restauratie* (Amsterdam, 2011).
- F. Koch, *Mémoires pour servir à l'histoire de la campagne de 1814. Tome 2* (Paris, 1819).

⁷¹ John A. Lynn, *The Bayonets of the Republic. Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France, 1791-94* (Oxford, 1996).

⁷² De bereden wapens zoals de cavalerie en de artillerie hebben geen vaandel maar een standaard. Deze is kleiner van omvang dan een vaandel omdat hij te paard meegevoerd moest worden.

- Michael V. Leggiere, *The Fall of Napoleon. The Allied Invasion of France, 1813 – 1814* (New York), 2007.
- John A. Lynn, *The Bayonets of the Republic. Motivation and Tactics in the Army of Revolutionary France, 1791-94* (Oxford, 1996).
- Edwin van Meerkerk, *Willem V en Wilhelmina van Pruisen. De laatste stadhouders* (Amsterdam, 2009).
- Olaf van Nimwegen, 'Van oude naar nieuwe armee: de totstandkoming van het Bataafse leger (1751 – 1799)', in: A.M.J.A. Berkvens, J. Hallebeek en A.J.B. Sirks red., *Het Franse Nederland: de inlijving 1810 – 1813* (Hilversum, 2012), 49-82.
- Const. van Nispen, *Beleg en verdediging van Willemstad in 1793* (Willemstad, 1993).
- J.A. de Moor en H.Ph. Vogel, *Duizend miljoen jaar vervloekt. De Hollandse Brigade in Spanje 1898 – 1813* (Amsterdam, 1991).
- M.A. Perk, *Een reunie en een uitvaart: gedenkboek der te Breda gehouden vijfjarige samenkomst van de Vereeniging het Metalen Kruis en de overbrenging naar het kerkhof te Ginneken der stoffelijke overblijfselen van op Antwerpse Citadel begraven Nedl. Militairen*, (20-22 Augustus). (Breda, 1871).
- M.A. Perk, *Het Citadel-Monument te Ginneken* (Breda, 1874).
- M.A. Perk, *Het laatste bedrijf: de Citadelfeesten in November – December 1882* (Amsterdam, 1883).
- Th.Ph. von Pfau, *Geschiedenis van den Pruisen in Holland* (Amsterdam, 1792).
- H. Piers, *Histoire de la ville de Bergues – Saint – Winoc* (Saint-Omer, 1833).
- Wilhelm von Rahden, *Wanderungen eines alten Soldaten Drie Delen* (Berlin, 1846-1851).
- J.G.M.M. Rosendaal en A.W.F.M. van de Sande red. , *Dansen rond de vrijheidsboom. Revolutionaire cultuur in Brabant en de Franse invasie van 1793* ('s-Hertogenbosch, 1993).
- Joost Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk, 1787 – 1795* (Nijmegen, 2004).
- Joost Rosendaal, *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783 – 1799* (Nijmegen, 2005).
- F.H.A. Sabron, *De oorlog van 1794-1795 op het grondgebied van de Republiek der Vereenigde Nederlanden 2dln.* (Breda, 1892-1893).
- Simon Schama, *Patriotten en bevrijders: revolutie in de Noordelijke Nederlanden, 1780 – 1813* (Amsterdam, 1989).
- Ben Schoemaker en Floribert Baudet, *Officieren aan het woord. De geschiedenis van de Militaire Spectator 1832 – 2007* (Amsterdam, 2007).
- J.W.M. Schulten, 'De Citadel van Antwerpen', in: *Parade* (Jrg. 4, mei 1983, nr. 1), 14-20.
- J.W.M. Schulten, 'Aux armes citoyens' in: *Driemaandelijks tijdschrift over de geschiedenis van 's-Hertogenbosch* (1994), 116-124.
- J.W.M. Schulten, 'Een Franse generaal in Nederland. Het einde van de Republiek', *Parade* (Jrg. 16, april 1995, nr. I), 32-38.
- J.W.M. Schulten, 'David Hendrik Chassé 1765-1849. Een infanterist in bewogen tijden', *Infanterie* (Nr. 3, 1997), 20-24.
- Kees Schulten, *Waterloo (18 juni 1815). La double incertitude* (Paris, 2009).
- Kees Schulten, *1813. ORANJE BOVEN! HOLLAND IS VRIJ!* (Den Haag, 2013).
- Leo Turksma, *Wisselend lot in een woelige tijd* (Arnhem, 2005).
- I.L. Uijterschout, *Beknopt overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen uit de Nederlandsche krijgsgeschiedenis van 1568 tot heden* (Den Haag, 1937).
- Geert van Uythoven, *Voorwaarts, Bataven!. De Engels-Russische invasie van 1799* (Zaltbommel, 1999).
- N. Vels Heijn, *Waterloo. Helden zonder glorie* (Amsterdam, 1990).
- E.J. Vles, *Pieter Paulus (1753 – 1796). Patriot en Staatsman.* (Amsterdam, 2004).
- C.H.E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland, 1780 – 1848* (Heerlen, 1965).
- H.L. Zwitzer, 'De militaire dimensie van de patriottenbeweging', in: F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.C.F. van Sas red., *Voor Vaderland en Vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam, 1987), 27-52.
- H.L. Zwitzer, *Comptabiliteit in uniform. 200 jaar Militaire Administratie 1795 – 1995* (Den Haag, 1995).
- H.L. Zwitzer, *Het Staatse Leger. De achttiende eeuw (1713 – 1795) Deel XI* (Amsterdam, 2012).⁷³